

tweemaandelijks
tijdschrift
voor
volkskunde

OOSTVLAAMSE
ZANTEN

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN V.Z.W.

De Bond geeft «Oostvlaamse Zanten» uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijks een prijsvraag uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, studievergaderingen, is in 1968 gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk organiseert.

Lidmaatschap	:	400 F gewoon lid
		150 F gezinslid (zonder tijdschrift)
B.T.W. inbegrepen		350 F derde leeftijd
		550 F kantwerksters(ers)
		600 F beschermlid
		1.200 F steunend lid
		450 F bibliotheken, verenigingen, boekhandel
		600 F buitenland

Postrekening nr. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, 9000 Gent.

Beheerraad : voorzitter R. van der Linden; ondervoorzitters G. Weze en J. De Vriendt; wnd. sekretaris M. Broeckhove; penningmeesteres H. Pintelon; leden M. De Puydt, A. Eloy, S. Godfroid, R. Haeseryn, G. Hebbelynck, A.G. Homblé, L. Hoste, R. Ruys, E. Samain-Ouvrein, F. Van Bost, R. Van de Walle.

Kommissie voor feesten en reizen : voorzitter G. Weze; leden M. De Puydt en R. Van de Walle.

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne : voorzitter G. Weze; lesgeefster-monitrice L. van Dijk-Vanhooren; lesgeefsters De Schrijver, De Smet, De Vrieze, Persijn, Valcke, VanLeirberghe, Verniers en Viaene.

Beheerkommissie bibliotheek : bibliotekaris A.G. Homblé; adjunkt-bibliotekaris A. Eloy; leden R. Haeseryn, L. Hoste, F. Van Bost; advies R. Ruys, R. van der Linden.

Openingsuren : woensdag 14-17 u. en zaterdag 10-12 u. Gesloten van 15 juli tot 15 augustus.

Beheerkommissie Museum voor Volkskunde Gent : De Bond beheert het Museum met vertegenwoordigers van de Bond en van het Stadsbestuur. Voorzitter G. Weze; sekretaris-penningmeester M. De Puydt; leden M. Broeckhove, J. De Vriendt, A. Eloy, R. Haeseryn, A.G. Homblé, R. Ruys, E. Samain-Ouvrein, Fr. Van Bost, R. van der Linden, R. Van de Walle. Stadsafgevaardigden L. Hoste, R. Vandeweye, G. Van Severen.

UITGAVEN

Verkrijgbaar, verzendingskosten inbegrepen, door overschrijving op prk. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent.

1. Oostvlaamse Zanten, zolang de voorraad strekt : 400 F per Jg.
Jaarboek 1945 : 200 F. Inhoudstafel op OVZ Jg 1-25 : 55 f. Idem 26-35 : 45 F.
2. Exellende Kronyke van de Brahmisten (teerlingspel). E. ANDELHOF. 75 F.
3. A. Hendrickx, toneelschrijver. Bloemlezing uit zijn werk. F. DE COSTER. 55 F.
4. Veer en Veerdienst in Oost-Vlaanderen. 191, 48 ill. R. RUYS. 500 F.
5. Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde. 175, 189 liederen, 50 mel. mit Zusammenfassung. J. DE VUYST. 300 F.
6. Spelen mijner jeugd. 122, ill. L. LIEVEVROUW. 230 F.
7. De vinkensport in Vlaanderen. 169, ill., muz. M. BROECKHOVE. 350 F.
8. Votiefschilderijen en Mirakelboek van kapelletje Schreiboorn te Gent. 142, quarto, 80 ill., 30 in vierkleurendruk, Frans, Engels, Duits, Italiaans résumé. M. DAEM. 1950 F.
9. In memoriam Adolf Woedstad 1867-1941. 52, ill. 135 F.
10. Ikonografische studie v. 19e-eeuwse litografische adres- en reclamekaarten i.v.m. metaalwaren. 33, 13 ill. M. BAERT. 90 F.
11. Bargoens te Sint-Niklaas. 127, ill. M. DEWULF. 400 F.
12. De wonderdokter Drieske Nijpers uit Sint-Gillis-Waas. 94, ill. M. BROECKHOVE. 350 F.
13. Leven en streven van Abraham Hans. 60, ill. V. VAN DEN DOOREN. 140 F.
14. Ernest Van den Driessche, schilder van ons volksleven. 32, 25 ill., 2de dr. R. VAN DER LINDEN. 120 F.
15. Votiefschilderijen en Mirakelboek St.-Annaverering te Bottelare. 119, 57 ill., 14 in veelkleurendruk. M. DAEM. 430 F.
16. De Schoorsteenveger, een terreinverkenning. 120, ill., A. ELOY. 370 F.
17. De Familie Hooghuyts te Geraardsbergen - Draaiorgelbouw in Vlaanderen. 40, ill., S. GODFROID. 140 F.
18. De Kruisboogschutters van St.-Joris te Lebbecke (1377-1796). 185, ill., J. DAUWE. 530 F.
19. Het Weer voor Morgen. 76, ill. M. BROECKHOVE. 195 F.

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen

en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redactie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redactieleden : Maurits Broeckhove, Arnold Eloy, René Haeseryn,
A. Gaston Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 125 F

INHOUD

G. VERMEULEN - Altaarstuk, De verzoeking van Sint-Antonius door Maarten De Vos	3
J. VAN KEYMEULEN - Het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten en de Volkskunde	21
R. VAN DE WALLE - 1ste Volkskundig symposium te Leuven	27
A. ELOY & VAN DER LINDEN - De wereld vergaat !	33
R. VAN DER LINDEN - Bibliografie & Koninklijke Kommissie voor Volkskunde - Geneeskunde 1784	32
Bondsnieuws	
Prijsvraag Alfons de Cockfonds 1986	2
Zoeken en Zanten	
J. VAN EFFELTERRE - Stuifzand en reuma. Volksgeneeskunde	28
A. VERNIERS - DE MUYNCK - Waar begint en eindigt de titel van koning en keizer bij de boldersmaatschappijen	29
Boekbesprekingen	
P. MARLY : <i>Les lunettes</i> - R. van der linden	31
R. OOGHE, F. DEBRABANDERE, M.C. de SEGHER, P. DE PAEPE, J. VAN MOERKERKE, PH. DESPRIET, R. LESAGE, PH. COUSSEMENT en G. LASSUY : <i>Rollegem</i> - A. Eloy	31

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

Prijsvraag Alfons de Cockfonds 1986

De Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen stelt in 1986 voor zijn ALFONS DE COCKFONDS als prijsvraag :

een onuitgegeven wetenschappelijke studie, leesbaar geschreven of getypt, van minstens 64 blz. met 42 regels van 62 lettertekens, over een volkskundig onderwerp i.v.m. **waarzeggerij, vuur en vuurwerk, majorettenkorpsen, kunstwerken met volkskundige waarde en dgl.**

De auteur vermeldt naam en adres. De studie moet in twee exemplaren vóór 31 december 1986 gestuurd worden aan Maurits Broeckhove, Frank Baurstraat 42, 9000 Gent, met vermelding «Prijsvraag Alfons de Cockfonds 1986». De exemplaren worden eigendom van de Bond met het recht het werk uit te geven. De auteur houdt rekening met de desirata van de jury. Hij staat het uitgeversrecht voor vijf jaar, na de bekendmaking van de bekroning, aan de Bond af.

De Sekretaris,
Maurits Broeckhove

De Voorzitter,
Renaat van der Linden

Werft nieuwe leden.

De bestendige groei van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, van ons Museum voor Volkskunde, en van de Bibliotheek vergt uitgebreide financiële middelen.

Onze Bond wil door het belangrijk tijdschrift, door het voor-
aanstaand museum en de rijke bibliotheek de studie van het
volksleven nog meer diensten en uitbreiding bieden.

Daarom : word steunend lid. Werf nieuwe leden aan, opdat nog
meer personen de volkskunde ten volle leren waarderen en
gebeurlijk helpen voor de studie.

ALTAARSTUK DE VERZOEKING VAN SINT-ANTONIUS

door Maarten De Vos (1591-1594)

HET SCHILDERIJ EN DE SCHILDER RIJKE SYMBOLIEK

De beeldstorm van 1566 heeft het merendeel der kunstschaten in de kerken vernield. In 1584, na het herstel van de orde, zette menig betrokken persoon spoed achter het herstel van de kerken. Daarbij hoorde de vernieuwing van de altaren die voorzien werden van grote portieken, dewelke vaak een meerwaarde verwierven door monumentale altaarstukken.

Het schilderij "De verzoeking van Sint-Antonius" bevindt zich in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen, met inventarisnummer 103, hout, 280 x 212 cm.

Dit middenstuk van een triptiek tooide het in 1591 opgerichte altaar van Sint-Antonius-abt. Het altaar werd klaarblijkelijk voltooid tussen 1591 en 1594, want de betaling aan de meester geschiedt in 1594. De zijluiken stelden Sint-Hubertus en Sint-Rochus voor.

Maarten De Vos werd waarschijnlijk omstreeks 1531 te Antwerpen geboren. Hij zou een der talrijke leerlingen van Frans Floris (schilder, Antwerpen ca. 1520-1570; zijn familienaam is de Vriendt) geweest zijn en werd meester in 1558. In 1572 werd hij eerste deken van de Antwerpse schildersgilde. Archiefstukken van 1572 delen mede, dat hij betaald werd om zestien schilderijen te vervaardigen, die bestemd waren voor de kleine gewelven van het doksaal van de Onze-Lieve-Vrouwkatedraal. Maarten De Vos stierf op 4 september 1603.

Het voegt, dat we een paar gegevens verstrekken over Sint-Antonius-abt, ook Antonius de kluizenaar of De Grote genoemd. Hij is geboren in Egypte omstreeks 251, leefde vanaf zijn twingste jaar als kluizenaar, eerst in een grafspelonk, daarna op een berg, ten slotte in de woestijn, waar hij vele kluizenaren tot een kloosterlijke gemeenschap verzamelde. In zijn afzondering bekoorden duivelen hem in de gedaante van fantastische dieren. Hij stierf in 356, 105 jaar oud. Zijn feestdag valt op 17 januari.

Volgens de verklaring van Leo van Puivelde (1) heeft Maarten De Vos het paneel sterk compositorisch opgebouwd. Een proeve tot schematisering van het werk steunt deze zienswijze. De tweeledigheid van de compositie springt onmiddellijk in het oog. Het bovendeel stelt in hoofdzaak de bekoring van Sint-Antonius-abt voor. Demonen voeren Antonius door de lucht. De kommentaar in de catalogoog van het museum (2) stipt aan dat het bovenste gedeelte van het schilderij overeenkomstig vertoont met een koperprent van Martin Schongauer 'Verzoeking van de H. Antonius' [Duits graveur, schilder en tekenaar, Colmar ca. 1430 - Breisach 1491. Hij is beroemd door talrijke fijngevoelige gravures die in hoofdzaak religieuze onderwerpen behandelen].

---

(1) De eeuw van Bruegel. Brussel, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, 1963.

(2) A.J.J. DELEN. Beschrijvende catalogus Kon. Museum voor Schone Kunsten. Antwerpen, 1948, 270.

*Afb. 1 : De verzoeking van Sint-Antonius
door Maarten De Vos
hout, 2,80 x 2,12 m
Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Copyright : A.C.L., Brussel*

EEN KLASSIEK ALTAARSTUK OF EEN SATIRE OP DE ANTONIANEN

Ieder tafereel van dit schilderij steekt boordevol biezonderheden die wegens de ikonografie en de symboliek zoveel mogelijk om een zinvolle verklaring vragen. Een minutieus aftasten van elke vierkante centimeter haast van een reproductie met een draadloupe verstrekt je een degelijk vergroot zicht op elk detail, maar de ontdekking of vaststelling geeft daarom geenszins een garantie op het vinden van een exacte en verantwoorde uitleg voor deze vaak ingewikkelde middeleeuwse en latere symboliek waarvan de kunstenaar rijkelijk gebruik maakt.

Pieter Noordeloos gaat in zijn publikatie *De ikonografie van het bezoek van Antonius de Grote aan Paulus van Thebe* (3) vrij uitvoerig in, op het schilderij van Maarten De Vos. Volgens deze eminente historicus en St.-Antoniuskenner wordt dit altaarstuk als kunstwerk niet biezonder geprezen. Het is te mat van toon. De aankondiging of titel *Bekoring van Antonius* voldoet evenmin, want voor dergelijk temageldt het zeker niet. Het bovendeel is een heftig hekeldicht of een satire op de Antonianen die Maarten De Vos op een uiterst ernstige wijze van hoogmoed verdenkt!

Hij geeft dit gevoel weer door in het hele tafereel pauweogen aan te brengen. Hij stopt ze in de vleugels waarmee de monsters zijn uitgerust. Hij verwerkt ze in tal van ogen in hoofden en koppen. Het gemoed van Maarten De Vos moet wel doortrokken geweest zijn van een hevige afkeer tegen de Antonianen. De tijd waarin hij leefde, met de felle godsdienststrijd was waarlijk geschikt om een stemming van weerzin tegen de Antonianen te kweken. Hij kan het meegemaakt hebben, dat questierders of bedelmonniken tijdens hun jaarlijkse tochten geld inzamelden. Van uit Belle, nl. in Frans-Vlaanderen zag men hen ieder jaar door Vlaanderen naar het noorden trekken. De godsdienststrijd laaide fel tegen de aflatpredikers, aldus ook tegen Antonianen.

Is Maarten De Vos op een of andere manier in onprettig contact geweest met de Antonianen? Dat is voorlopig niet bekend. Er bestaat kans het te veronderstellen, want zijn omgang met en zijn werken voor geestelijken en broederschappen maakt niet onaannemelijk, dat hij de nieuwe leer was toegedaan. In die zin zou hij met zijn penseel de spot hebben uitgedrukt, waarmee anderen in proza of rijm de Antonianen hebben gehemeld. Tot zover strekt de houding van Pieter Noordeloos.

Indien de satire in dit werk de bovenhand zou gehaald hebben, dan dienen we ernstig de vraag te stellen : waren de opdrachtgevers, het broederschap van Sint-Antonius en Sint-Hubertus; het dan eens met de zienswijze van meester De Vos en tevreden met het uiteindelijk resultaat? De portretten van St.-Paulus en St.-Antonius doen sereen en zelfs een tikkel sakraal aan. De vrouw als vanitas staat er zedig bij. Geen spoor van aanstellerij, geen raakpunt van naaktheid of geen spot op haar gelaat of haar houding...

Volstond het voor de leden van het broederschap, dat het tafereel naar 'behoren' geschilderd was? Beschouwden ze de andere scènes als tentaties van Sint-Antonius zonder de betekenis ervan te begrijpen of te doorgronden?

We mogen aannemen, dat het merendeel van de geestelijken en de magistraten deze symboliek die Bosch en Bruegel reeds uitvoerig aangewend hadden, wel kende! En de armen, gebrekkigen en verminkten die naar de katedraal kwamen en

---

(3) Pieter Noordeloos is geboren te Groothoek in Friesland op 12 juni 1887 en overleed in juni 1962. Hij was gemeentesekretaris en vooraanstaand historicus. Zijn nalatenschap i.v.m. de studie van St.-Antonius-abt, een ware goudmijn, berust in het archief van de Sint-Adelbertabdij te Egmond-Binnen.

bij het beschouwen van het Antoniuusschilderij, de hulp van hun machtige voor- spreker inriepen? Waren ze ongeletterd ... voor een deel. Maar wellicht kenden ze des te beter de betekenis van niet kristelijke symbolen, allegorieën, spreekwoor- den en gezegden.

Hetgeen een artiest in 1594 aanschouwelijk voorstelde, zo wordt in 1984 een dubbelzinnige opmerking verklaard met de vraag : dienen we er soms een tekeningetje bij te maken?

IKONOGRAFIE VAN HET BOVENDEEL

Demonen voeren St.-Antonius door de lucht.

Pieter Noordeloos bestempelt het bovenste deel als een scherp hekeldicht op de Antonianen. Geen engelen dragen Antonius door de lucht, geen duivelenheir, dat hem kwelt en mishandelt, maar zijn eigen volgelingen dewelke voorgesteld worden in een aantal mens - dier - combinaties.

De Antonianen waren vanzelfsprekend vervuld van de lof voor Sint-Antonius. De artiest karikaturizeert hen op de kenmerken die hij in hen legt. Deze kenmerken zien wij als de belichaming van de zeven hoofdzonden die door een reeks monsters uitgebeeld worden. Maarten De Vos heeft de Antonianen op een uiterst ernstige wijze van hoogmoed verdacht. Hij geeft dit gevoelen weer door in het hele tafereel pauweogen aan te brengen.

Inzake voorstelling van deugden en ondeugden is vooral de indeling van belang. Daar zijn drie goddelijke deugden : *geloof, hoop en liefde*, en vier kardinale deugden : *voorzichtigheid, rechtvaardigheid, sterkte en matigheid*. Tegenover deze zeven deugden staan de zeven hoofdzonden : *hovaardigheid, gierigheid, nijd, onkuisheid, gulzigheid, gramschap, traagheid*. (4)

1. Hovaardigheid

(afb. 2)

In de linkerhoek bevindt zich een monster met een snavel, een agressieve arend - papegaai, met een slang om de vlezige buik, bevederde dijen die eindigen in bokspoten. Pauwoogvleugelen zijn bevestigd aan de schouders. Het grote oog suggereert een pauweoog. Het ijselijk gedrocht bedreigt de heilige met een opge- heven stok. De arend en de snavel, de pauwelementen drukken onmiddellijk hoogmoed uit.

2. Nijd

(afb. 2)

Daarnaast rijst de kop van een duivelin, met een onregelmatige rij adders of horens op het hoofd. Vier gedraaide snoeren draaien als een gesel boven haar kop. Krachtige, kromme snijtanden in de mondhoecken wijzen op gekromde nagels, want nijd verscheurt, ook in de vier touwen, voorzien van prikkels.

---

(4) Br. LEOPOLD. *Oude en nieuwe iconographie*. Brussel, 1937.

Gerd HEINZ-MOHR. *Lexicon der Symbole. Bilder und Zeichen der christlichen Kunst*. Düsseldorf - Köln, 1972.

Dr. J.J.M. TIMMERS. *Christelijke symboliek en iconografie*. De Haan-Haarlem, 1981⁴.

Afb. 2 : Linkerbovenhoek

3. Gierigheid

(afb. 3)

Een wangedrocht met pauweogen zweeft in de rechterbovenhoek, met in de rechterklauw een bos takken, om personen te straffen of te tuchtigen die niet mild genoeg schenken. Aan beide schouders zwiert een bel om de komst van bedelmonniken aan te kondigen. Geld valt uit een opening in de geldbuigel, die de linkerhand optilt. De pootklauwen, de akelige vleugels achteraan, de schubachtige elementen wijzen op allerlei beesten of beestjes tegelijk, want een aap, ekster, hond, mol en pad komen in aanmerking om de gierigheid te verbeelden. De geldbeurs hoort er alleszins bij.

4. Onkuisheid

(afb. 3)

Tussen duivelin en wangedrocht grijnst een vrouw bij het hoofd van St.-Antonius. Pauwveren schieten bij het voorhoofd uit het hoofddeksel. Een slang ontglipt aan de linker voorarm. Een blaasbalg, opgesmukt met een gebunseld kind (?) - zinspeling op vrouw die kind doodt of engelenmaakster (?) - bevindt zich aan haar zijde. Ietwat lager naar rechts een naakt lichaam met een bokkekop, geil dier met begerige ogen en open muil, met opgerichte horens en oren. Onder de plooi van de knie van St.-Antonius gluurt en loert een gedrocht met een bek en pauweoogmotieven, met wellust in de ogen. Een vrouw bij zijn hoofd, een boktype bij het

Afb. 3 : Rechterbovenboek

voeteinde, een wulpse vrouwenhoofd onder hem. Alle factoren schuiven aan, breidelloos. Man en vrouw, zonder kledij, pauwelementen, kenmerken van de bok, een blaasbalg om de wellust aan te wakkeren, gedochten zonder weerga bestormen een heilige, vuige elementen en tonelen van ontucht.

5. Gulzigheid

(afb. 3)

Een wezen, dik en gezwollen van het overdadig eten, hét zwijn, drukt zich tegen de heilige aan, onder zijn rechterarm. Het dier telt als een hekeldicht op zichzelf : de kop van het dier met een snijtand op de voorgrond, om allerlei voedsel te slikken en te slokken. Pauwoogvleugels zijn bevestigd op de rug. Het linker vlezig been eindigt in de spleethoef van een zwijn of bok; het rechter vertoont de sporen van een protese; het is een kunstbeen geworden, als beeld van een estropië, d.i. een lijder aan het Antoniusvuur. Het toppunt van gulzigheid en venijn zit in de kronkelende reptielenstaart. Vettig achterwerk, reptiel, alles verachtelijk meteen.

De Antonianen beschikten over het recht om hun zwijnen vrij te laten rondlopen op straat. De varkens voedden zich met het afval en droegen een belletje om de hals. Dit feit verklaart, dat dit dier als attribuut van Sint-Antonius geldt. Het woord straatvarken, nog immer in gebruik, herinnert daaraan, geldt thans als verwijtzaam. Knoopt het aan bij de beschouwing, dat die loslopende varkens weleer wellicht veel schade hebben berokkend aan have en goed van de bewoners, waar ze langs kwamen?

6. Gramschap

(afb. 3)

Bij de gramschap horen wapenen thuis. Het gedrocht langs de rechterkant ver- toont het masker van een doodshoofd. De armen zitten vast in een harnas. Een soort baard, pluimen op het achterhoofd, klauwen en de staart van een draak dienen om te kwetsen, te scheuren en te steken, geheel en al puntig om pijn te berokkenen.

Het vreemde wezen(tje) onder de draak kan ook voor het geval van de gramschap aanschuiven, langs de wapens om, een prik in de hand, sporen aan de voeten. Het ophangen aan twee beugels, aan ieder schouder een, laat het gebeurlijk zien als figuur die in de wolken leeft en zweeft.

7. Traagheid

(afb. 3)

Deze ondeugd stemt overeen met luiheid. Dit symbool hangt aan de benedenkant van het geheel der ondeugden. Daar bevindt zich een haas met attributen van de jacht : een weitas en een jachthoorn. Voor de haas bevinden we ons voor de dubbelzinnige kans : een dier kan in twee richtingen als zinnebeeld gelden : de uil voor de wijsheid en de onzin, de bok als beeld van wellust en onkuisheid, maar ook als beeld van Kristus, die als zondebok met al de zonden beladen wordt.

In dit geval kan de haas als vertegenwoordiging van luiheid en traagheid gelden. Hij slaapt en rust overdag, als andere wezens werken. Hij blijft loom en lui in zijn leger. Daarnaast kan hij optreden als een symbool van een snelle levensloop. De pauwvleugels kunnen hem laten te voorschijn treden, voor wellust. De houding van de haas intrigeert. Hij is evenmin normaal als de andere gestalten, met zijn menselijke armen, klauwpoten en weelderig behaarde benen. Hij alleen wendt de kop niet naar de centrale figuur, de sint. Geldt hij als het laagste (realiteit) of het laatste element, in een veelvoudige reeks toespelingen op een reeks ondeugden of zonden, waar immer het steeds weerkerend merk 'gek' kan worden op gestempeld? Zijn de Antonianen liefhebbers van jacht geweest? Gebeurlijk wel, op een of andere manier.

Het beeld in de hogere (?) sferen met wisselende elementen en wanstaltige dieren en on dieren, met monsterachtige beestemuilen, -staarten, en poten, met misvormde man en vrouw weerspiegelen een onwezenlijk geheel van hartstochten, een kluwen van borstelige en ruige figuren, in dreigen en grijpen, rond één centrale sant, in zijn waardige pij, met de rust in en rond zijn gelaat, met de smeekbede van de opgeheven linkerhand.

Kunnen we het stellen, bij deze proeve van ontleding, dat de hele faze bovenaan een ontaarden van de levenswaarden geldt, een aaneenkleven en -klampen der ondeugden? Het gaat om een etalage van de levensleer, hoe Sint-Antonius de voorman en voorpost blijft, die alle vormen van losbandigheid en onmatigheid afweert. Hij is de enige rustfiguur, in het haast onontwarbaar raderwerk van alle mogelijke en onmogelijke wellusten, in een hitsige en bitsige binding van mens en dier!

Mogen we dit geheel, (in een beperkte zin) opgeven als een *studium mortificandi carnalia desideria*, een streven om de vleselijke begeerten te doden, de kop in te drukken, tegenover *studium mortis ad perfectionem virtutis*, het streven naar, het beschouwen van de dood tot een vervolmaking van de deugd (5). Dan zou deze faze scherp en schamper kontrasteren met het toneel onderaan : het dragen van de

---

(5) Paul VANDENBROECK. Over Jheronimus Bosch, in *Archivum artis Lovaniense*. Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden. Opgedragen aan Prof. Em. Dr. J.K. Steppe. Leuven, 1981, 156.

Afb. 4. Benedendeel links

1. Het bezoek van Sint-Antonius aan Sint-Paulus
(afb. 4)

dode Paulus naar het graf, dat de leeuwen voor hem hebben gegraven? Het zicht van de ondeugden om ze te ontwijken, en het zicht van de dood om de deugden te verrijken?

Volgens de traditie trof een visioen van Sint-Paulus de kluizenaar Sint-Antonius in de woenstijn. Antonius besloot hem op te zoeken.

Zij nemen plaats vooraan in een primitieve hut, van hout gebouwd. Een raaf brengt brood.

De generale Legende der Heylighen van P. Petrus Ribadineira ende P. Heribertus Ros-Weydus verklaart het als volgt : *siet daer quam eene rave sitten op eenen boom / die daer by stont / ende daer na soetelijcken vlieghende / brocht een broot voor den heyligen Paulus ende Antonius / ende vloogh wederom wegh. Doen seyde den heiligen Paulus tot sijnen gast : Godt zy ghelooft / die ons te eten seynt. Mijn broeder Antonius / het is sestigh jaren gheleden / dat dese rave my alle daghe een halfbroodt heeft ghebrocht; ende nu ghy zijt ghekomen / heeft sy de portie verdobbelt.*

Een eenvoudig kruis siert de nok van het dak.

Afb. 5 : Antonianenklooster

2. De bouw van een Antonianenklooster (afb. 5)

Op de achtergrond zijn allerlei werklieden op de grond en op de muren betrokken bij de bouw van een indrukwekkend klooster. Twee Antonieten die je herkent aan hun lang opperkleed en tauteken, praten met de bouwheer. Een eind vandaan voeren twee monniken een gesprek. Drukke bedrijvigheid heerst bij mortelmakers en steenhouwers op de grond, en bij metselaars en hun dienders op de stellages. Gaat het om de aanbouw van een nieuwe kerkbeuk of kloosterpand? Het klooster met spits torentje lijkt heel sober in vergelijking met de pronkerige gaanderij in opbouw. Voor de zware dubbele toren staat de openbare kapel, mogelijks van Sint-Antonius-abt, met een geschilderd fresco op het fronton, gebeurlijk met het thema : Antonius geneest zieken. Aan de rechterzijde van de kapel naderen twee beladen kamelen. Betreft het een reminiscentie aan de Patraslegende? Hier loopt er een zwarte begeleider bij.

Legt de bouw van het munster op de achtergrond de nadruk op de rol van bijkomstigheid?

3. Een bizarre stoet trekt over een brug (afb. 6)

Betrekkelijk centraal trekt een reizend gezelschap over een brug. Twee dansende kabouters-karikaturen, narren, lopen voorop met groteske gebaren en schoeisel. Lijken ze niet op de voorstellingen op volksprenten, een verklede beer en een man met een vossesnuit? Het gezegde *De beer is los* weerklinkt her en der, wanneer een clownesk gezelschap een zot spektakel zal beginnen.

Afb. 6 : De bizarre stoet

Er volgt een kameel met een open lantaarn in de muil. Het voordeel van een lantaarn bestaat erin, in vergelijking met een kandelaar, dat de kaarsvlam nooit uitwaait en dat er geringer brandgevaar dreigt. Het gekke geval, - zoals zovele keren op het paneel - bestaat erin, dat de lantaarn openstaat en dat er een kat in plaats neemt, met een herinnering aan het gezegde : *Zet een kat niet bij het vet*, dit wil zeggen : je moet iemand niet in de verleiding brengen om kwaad uit te halen. Een kameel weerspiegelt nuchterheid, omdat hij zo lang kan lopen zonder drinken, en gehoorzaamheid, omdat hij gewillig neerknielt om de last of zijn berijder op de rug te nemen, of op de grond te laten dalen. Als berijder bemerken we een monnik met een viool. Beschikt hij slechts over drie vingers om letterlijk en figuurlijk de eerste viool te spelen? Onder zijn kap komt een lange scherpe bek te voorschijn. Een habijt omhult de hele gestalte. Alleen de bek en ogen van een vogel onder de kap, de handen met drie vingers aan het muziekinstrument, de voeten zijn zichtbaar. De voeten zitten geborgen in een stel dure houten klompen, met een lederen omhaal bedekt. Ze duiden op het verlangen van een jaloerse persoon om in andermans schoenen te stappen en wijzen tevens op een sociaal verschil : de klompen van de boer, de met leder bedekte klompen van een rijke burger en de laarzen van een edelman. Denk aan de sporen van de kleine kamphaan in de lucht.

Een logge olifant is, symbool van de zachtmoedigheid, want hij vecht nooit met zwakkere dieren en is uiterst voorzichtig om tere dieren niet te kwetsen, is symbool van de eeuwigheid omdat hij zo oud wordt, is symbool van huwelijks-trouw omdat hij maar één wijfje aankleeft, zolang het leeft. Zijn stand midden op een broze houten brug wijst op de kans voor de reiziger : als hij de rechte weg verloren heeft en (in de woestijn) een olifant ontmoet, dan hoeft hij niets te vrezen. De olifant brengt hem op de goede weg, zachtmoedig en trouw. Het logge dier dienen we inmiddels ook te zien en te onderzoeken in een muzikaal midden.

Muziek en muzikanten kunnen ook in verband met de duivel en de heksen en de seksualiteit staan. Het *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (6) ontleedt dit scherpzinnig, bij het woord Musik, kolom 5. Nummer 10 in deze rubriek behandelt de invloed van de muziek op de dieren en daar hoort de olifant bij. Twee uitersten doen zich voor, zoals nog in de symboliek het geval is. De muziek stemt de olifant rustig, maar aan de andere kant, prikkelt hem tot paren. Het seksueel element hoort er aldus gemakkelijk bij.

Op de olifant zit een oude feeks die met de rechterhand aan een spinrokken spint en met de linkerhand het spinnewiel draait. De kunstenaar beeldt een typische uitdrukking uit : *Wie vrij wil zijn van vlas en vlok, die gaat niet tussen wiel en spinrok zitten*, m.a.w. wie erin rein wil blijven, mijde dat onreinheid meebrengt, nl. slecht gezelschap. Daarenboven zit het wijf met een been in een tenen korf. Deze houding - een blote dij in een korf - was in die tijd een niet mis te verstaan erotisch gebaar. Het gezegde : *Hij kruipt in zijn korf*, ligt nog in vele monden. Op rug en schouders torst het wijf een holle boomstronk. Daarboven hebben twee kontrasterende symbolen post gevat : twee pelikanen zijn klaarblijkelijk op een reusachtig nest aan het broeden. Een pelikaan verzinnebeeldt Kristus in zijn sakrament en zijn verlossingswerk, tevens opoffering en moederliefde; volgens de oude wetenschap kweekt de pelikaan zijn jongen met zijn bloed; de rode kleur van de snavelspits en de kale plek op de borst hebben daar zeker aanleiding toe gegeven. Aan de rand van het nest is een aap kwaadgaren aan het spinnen. De aap is zinnebeeld van de duivel, van ontucht en geveinsdheid. Alweer schittert een Vlaams spreekwoord : *Met hem (de duivel) is geen goed garen te spinnen*. Komt er een gewone spotternij van pas, of was die toepasselijk op de Antonianen :

*Hoe hoger de apen klimmen willen,
Des te beter ziet men hun billen!*

Dit beeld tref je, naar onze bescheiden mening, ook aan in de koorbanken van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Aarschot. (7)

Wanneer iemand van lage afkomst zich voornaam wil gedragen, dan bemerkt men juist, dat hij opvoeding mist.

Volgens Pieter Noordeloos houdt de aap een vogel in de ene en een zandloper in de andere hand.

Uit de holle, droge boomstronk spruit één groene tak, een hazelaartwijg. Zit hier niet eveneens een symbool van de verdierlijking of van de waanzin verborgen?

Achter deze kleine stoet treedt een muzikant, muzikant bij manier van spreken, een figuur op bokkepoten, met een snuit, een hoofddekseel met scherpe pluimen of uitsteeksels.

Wanneer we de twee snaken vooraan betitelen als een nar in het vierkant, dan is de rare vogel achteraan de waardige heksluit. Naast hem strompelt een gehandicapte, met twee kunstbenen als stelten, met een draailier onder de arm, een genre kalebas op de rug en een uil op zijn plat hoofddekseel, een van de varende lieden, de trekkers en bedelaars, schooiers die met een kwinkslag en een lied langs de banen trokken, zonder vast inkomen of verblijf. Dansers, kermismuzikanten, goochelaars met dieren allerlei, waren de marginalen van die tijd, gespuis aan de kant en de rand van de maatschappij, geschuwd en verdacht als trawanten van de duivel en kwaad volk.

---

(6) HOFFMANN-KRAYER. Band VI, Berlin und Leipzig, 134/35, Musik, nr. 5, kolom 671 en kolom 681-82.

(7) J.A. CUMPS. *De koorbanken van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Aarschot*. Aarschot, 1978, afb. 71, 183-185.

De draailier was een sexueel symbool, evenals de doedelzak.

De uil, een nachtdier, juigt met zijn plots geschreeuw menigeen de stuipen op het lijf en verwijst naar Satan, de prins van de duisternis. Dat dier met zijn onbeweeglijke ogen is zinnebeeld van de dood, van de onwetendheid omdat hij in de duisternis leeft, van de wijsheid omdat hij klaar ziet in het donker. Een vogel waar je alle kanten mee uit kan, besluit de stoet, een vogel met gelijkenis van een kievit, een bonte kraai, een raaf. De zwart gevederde raaf is een vanouds bekend symbool van de duivel, die angst en twijfel, ongeloof en valse leerstellingen verspreidt. De zwarte pluimen verwijzen naar duivel en donker. Anderzijds hoort de raaf bij Sint-Antonius en Sint-Paulus, want zij brengt voedsel in de woestijn. Een tamme raaf kwam eten uit de handen van Sint-Benediktus.

Vlak voor de stoet, aan de kant van de weg, bevindt zich het zoveelste wezen met een snavel, met een hoge, gebogen hengelroede over de schouders, met een vis aan de lijn. Er bestaat kans menigmaal en bijna regelmatig te verwijzen naar Bosch en Bruegel. Naar hun voorbeeld maakte de artiest een toespeling op de zonde, boze gedachten en erotiek : een vis aan de haak slaan. De vis is zinnebeeld tevens van luiheid en onstandvastigheid, want hij eet weinig, zwemt loom en onregelmatig, schichtig.

Is dit hele tafereel didactisch-moraliserend gericht? In hoever krijgt een voorstelling een bijbetekenis door een reeks elementen samen te brengen, die we gewoonlijk niet samen zien? Horen bedelaars en zwervende muzikanten en zangers tot een zelfde groep en hoe stijgt het samengaan van de pelikanen en de aap in de top tot een eenheid, of een tegenstelling met het doel wijsheid te verspreiden, en een moraal tegelijk? Straalt er een streven naar spitsvondigheid, een bieden van spreekwoorden en van wijsheid in één slag?

4. St.-Antonius torst het dode lichaam van St.-Paulus

(afb. 4)

De voorgrond is in twee verdeeld.

Beneden de begraving van Saint-Paulus. Sint-Antonius draagt een waardig gewaad : het habijt, de mantel, het skapulier van de Orde. Het tau-teken praat op de linkerschouder, zoals het hoort.

Wijst het éne zichtbare lederen muiltje aan de voet op de hoge voet, waarop de orde leefde? St.-Paulus draagt een kleed van palmladeren. Een lederen riem en een bidsnoer omgorden zijn lenden.

We vragen uw aandacht voor twee geportretteerde, suggestieve hoofden van bejaarden mannen, met de dode ogen van St.-Paulus en de serene, ietwat afzijdige St.-Antonius, in beschouwingen verzonken. Bekruipt ook u dat vreemd onwennig gevoel bij het bezien van de slap neerhangende arm en de vinger die duidelijk naar de varkenskop wijzen? Of wijst de vinger verder naar de weergave van Maarten De Vos in de benedenhoek? Blijvend mysterie!

5. Twee leeuwen graven een graf

(afb. 7)

We hernemen de bron *De generale legende*, uit nummer 1 en lezen : *siet twee Leeuwen uyt het diepste der wildernisse quamen tot hem gbeloopen ... daer na begonsten sy de aerde te krabben / ende eenen put te maken met hunne klauwen / in den welcken het lichaam van eenen mensch mocht gbelegt worden... (p. 151)*

Afb. 7 : Twee leeuwen graven een graf

De legende wijst klaar aan, hoe twee leeuwen het graf delven, in een vorm van een hemelse tussenkomst. De leeuw richt zich ook naar twee stellingen inzake symboliek, voor de woestijn, de kracht en het koningschap, maar tevens voor de duivel, want Sint-Petrus stipt aan : uw vijand, de duivel, kruipt rond u als een briesende leeuw op zoek naar zijn prooi.

6. De vrouw als 'vanitas' en het varken

(afb. 4)

Links van de dode St.-Paulus bemerken we een vrouw met een open kistje vol dukaten of geldstukken. Haar rokken vloeien over in de onafscheidelijke kompagnon van St.-Antonius : het varken met de bel. Deze binding wijst uitdrukkelijk op het zwijn als symbool van begeerlijkheid en rijkdom, van wellust en de dood. Goud symbolizeert macht en rijkdom, bezit en gierigheid. Een hertengewei siert het hoofd van de vrouw. Het hert is symbool van fierheid. Een masker hangt bij het rechteroor. Heeft zij dat afgeworpen? Een masker? Toont ze haar ware bedoelingen door het aanbieden of te kijk en te pronk stellen van goudstukken? Gemunt goud is symbool van rijkdom, overvloed en liefdadigheid? Welke kant kunnen we uit? Is zij de echtgenote van Maarten De Vos?

7. De duivel en monnik, alias De Vos, met de kaproen

(afb. 7)

Helemaal in de benedenhoek links is een monnik neergehurkt. Bidt Maarten De Vos, als monnik verkleed, in een open kerkboek? De tuchtroede steekt vast in zijn riem. Het wapenschild op de schouderbedekking vertoont drie gelijke kruistekens. Een lepel is bevestigd in de gordel.

Is de lepel enkel een gebruiksvoorwerp voor de tafel of komen er andere tekens om de hoek zien? Dr. Jozef Weyns behandelt allerlei lepels i.v.m. eten en drinken. (8) en citeert een tekst van 1504 : *vijf lepelkens gesneden met sottekens*. Geldt het een versiering of bekroning met narrenfiguurtjes alleen of ook iets anders? Schilders tonen personen met een lepel op het hoofddekseel (Dr. J. Weyns, 529, vier voorbeelden) of aan de gordel. Dragen zij de lepel mee als een sein om zich uit te nodigen, als een teken tot medeleven in feest en vreugde?

De aanblik van de vossenruit onder de kaproen roept onmiddellijk een spreuk te binnen : *Als de vos de passie preekt, boerkes, wacht uw ganzen*. Als de onrechtvaardigen vrome toeren uithalen, dan mogen de vromen op hun hoede wezen. Huichelaars zijn nooit te vertrouwen. Zoals De Vos de tuchtroede in de riem draagt, zo geselen de monniken zichzelf met een vossenstaart. Dit gezegde beduidt, dat ze zichzelf voor de schijn zware straffen en tuchtigingen opleggen, doch in werkelijkheid zich aan drankzucht en ontucht te buiten gaan. De drinkbus of kalebas op de rug spreekt klare taal. De artiest heeft de tau als teken van de Antonianen omgewisseld voor een wapenschild. Pieter Noordeloos ziet er drie Andrieskruisen in. Volgens mijn mening gaat het om drie molenijzers. Geldt het een zinspeling op de 'ridder'-orde van de Antonianen?

8. Muzikanten en zangers

(afb. 8)

Aan de rechterzijde onderaan treedt een koor van zangers en muzikanten aan die op fantastische dieren zitten. Brengen ze een treurzang ten gehore?

De hele entourage van dit begrafenistaferel die eerlijk gehouden is, doet aan als een satire. Als een satire op het monnikendom van Sint-Antonius in het algemeen? Een groot vraagteken. We ontleden de figuranten.

Op een gedrocht met gespleten hoef en blote paardenschedel zit een monsterachtig wezen, een deel mens, een deel dier, achterstevoren. Het gezegde *Averechts op zijn paard zitten* betekent de zaak verkeerd aanvatten. Het toneel herinnert aan een oud gebruik. In sommige streken eiste een volksgericht een dusdanige strafuitvoering. Een man die zich ontrouw gedroeg, diende, ruggelings op een rijdier gezeten, in de gemeente of stad rond te rijden. Een misericorde of zittertje in de koorbanken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Aarschot geeft dit beeld duidelijk weer.

Een paardeschedel was een middeleeuws symbool van onreinheid. Een schedel is ook een geval van raadselachtige geheimzinnigheid.

Een aap met pauwogen zit in een kruis van steengoed, een attribuut van de duivel. Met de voeten in de kan van de duivel zitten slaat als uitdrukking op een verstokte dronkaard die zijn schulden niet meer kan betalen. Daarom hangt aan het oor van de kruik een kerfstok, waarin vijf kerven gehaakt werden. *Veel op zijn kerfstok hebben* betekent letterlijk en figuurlijk : vele schulden hebben, of wegens het plegen van misdaden veel op zijn geweten hebben. Maar de afrekening volgt

---

(8) Dr. J. WEYNS. Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de middeleeuwen tot de eerste wereldoorlog. Beerzel, 1974. Deel II, hfdst. VI, 522-25.

Afb. 8 : Muzikanten en zangers

onvermijdelijk. Dezelfde aap heeft een ossevel om zijn kop gedraaid, waarvan de knekels op de rug bengelen. Kan het nog erger, wanneer een aap zijn kop met de huid van een os siert om aldus de boze en loze eigenschappen in zich op te nemen? Welk lied de aap zingt, kunnen we niet achterhalen. Hij houdt een blad met noten in de hand, maar met de noten kun je niets uithalen. De parodie dient immers op elk vlak door te dringen, ook op het muziekblad.

Als tweede zanger bemerken we een onmogelijk wezen, met het gelaat van een volwassen persoon en het lijf van een vogel. Een brandende kaars steekt in een omgekeerde trechter op zijn hoofd. De figuur zit op een gehoornd monster met een bek en hangende laporen; het lijf van het monster is ongewoon geschubd en het staat op arendsklauwen. Het betreft een weezinwekkende natuur, een mengwezen uit het oosten, met onderdelen van een griffioen en de basilisk, die behoort tot het rijk van de duivel. De brandende kaars op het hoofd van de gekke zanger kan het beeld van het licht van Kristus weergeven en het geloof in hem. Is ze

bestemd om de muziekpartituur, element van ijdelheid, te belichten? De omgekeerde trechter is een potsierlijk onderdeel van het geheel, waar zoveel mogelijk abnormaal dient te wezen.

Aan de rechterzijde staat een vogelbekdier met pauwogen, met de snavel van een eend, de kop en het lijf van een molachtig zoogdier, met zwemvliezen tussen de tenen die van klauwen voorzien zijn. Het legt eieren met een perkamentachtige schaal. Het zoogdier treedt aan als een demoon.

Een zwarte hond met een bonte kap over de kop bespeelt met zijn tenen een luit, en met de vingers de trompetneus van de zonderlinge gezel achter hem. Honden met hun gloeiende ogen en vurige tongen en katten als spookdieren vertonen een duivels karakter. Zo dacht menigeen althans. Zwart is de kleur van demonen, ook van de demoon die St.-Antonius tot onkuisheid aanspoorde.

Snaarinstrumenten zijn symbolen van ijdelheid. De luit echter die ooit een bijbels instrument was om de Heer te loven, werd in de middeleeuwen het symbool van erotisme en ontucht. Bosch en Bruegel gebruikten dit sexuele zinnebeeld voor de bestraffing van vleselijke lusten. De luitarm geldt als symbool voor het mannelijke, de klankkast en de klankspleet voor het vrouwelijke.

10. Een scorpioen

(afb. 1)

Rechts naast St.-Antonius bevindt zich een geharnast wezen, met een zwaard aan de zijde; een pijl doorboort de helm op het hoofd. Telkens gaat het om sporen van gramschap, waanzin en zelfvernietiging. Op zijn hoofddekseel is een *bedevaartvaantje* bevestigd, waarop een scorpioen, een embleem van de duivel, bevestigd is. Een vaantje bevat automatisch elementen van een bedevaartplaats, een heilige en heiligdom. Vermits het paneel over het algemeen zonderlinge en afwijkende elementen bevat, kan het bedevaartvaantje daarop geen uitzondering maken. In plaats van een sakraal teken is er een dier op aangebracht. Het harnas van de drager is het symbool van de sterke en zijn gramschap. De scorpioen is geducht, omdat hij zijn slachtoffer niet lost. Zijn beet bevat vergif. Kan het teken i.v.m. een heiligdom bedoeld zijn als een venijnige prik in de richting van de Antonianen, waar de betrokken persoon op bezoek en bedevaart is geweest? Is deze persoon en het gelaat een profiel van een zelfportret van Maarten De Vos?

9. Een urinebokaal

(afb. 8)

Als uitzondering schakelen we, in het raam van de muzikanten, een kapittel in over de *piskijker*, een speciale chirurgijn-barbier, die zijn bevindingen over een kranke opstelt door het bekijken van de urine in een bokaal. Een pisbokaal staat, bijna als een pronkstuk, halfvol op het hoofd van de aap. Dit gebruik is tot in het begin van onze eeuw bekend geweest en komt vrij zelden voor in een plastische weergave. Aldus vinden we het onze plicht even enkele bronnen voor belangstellenden aan te halen (9).

---

(9) Dr. Johan VAN BEVERWYCK behandelde dit onderwerp in zijn *De Schat der Ongesontheyt*, in 1642. In 1688 schreef Johan van Dueren een boek *De ontdekking der bedriegerijen van de gemene pis-besienders*. Niet alleen de kleur van de urine had belang, maar ook het urinaal, het voorwerp voor de urine moest best de vorm van een blaas vertonen. De opvatting sproot uit de gedachtengang, dat door nabootsing van de natuurlijke blaasvorm het bezinksel ook het best viel waar te nemen.

A. DE COCK. *De Piskijker*. Vlaamsch Leven. Brussel, 1 (1916) 431-32, ill.

Veronderstel, dat de satire van Maarten De Vos het laatste woord zou verkrijgen in deze studie. Dan kan ik me klaar voorstellen, dat de lezer(s) haar in een niet geheel bevredigende stemming zou neerleggen.

Ook al kan de satire aan de eer van Sint-Antonius-abt zelf niet raken, en kan zij evenmin enige afbreuk doen aan de vele mooie en piëteitvolle kunstwerken die aan onze gevierde heiligen alom in de loop der tijden zijn gewijd.

Drie beelden van twee personen zijn gaaf in dit geheel : tweemaal Sint-Antonius, eens in de lucht, eens bij het graf; de derde persoon is overleden. Zij beide zijn kluizenaars, dit wil zeggen : zij zijn de wereld ontvlucht, vrijwillig, om in ascese te gaan leven, in zelfverloochening op en top, in een armzalige hut. Alle andere wezens op de voorgrond zijn misvormd en wanstaltig, over de hele lijn, in het gelaat en aan de voeten, van boven tot onder; één vrouw schuift het masker op zijde. Geldt zij een uitzondering, ja dan neen? Is de echte wereld een grootscheeps narvertoon dat de kluizenaars ontvluchten, en is de wereld een toneel, waar de marginalen, muzikanten en toneelspelers uitgestoten worden of zichzelf afzonderen?

Dit paneel is hoogstaande, zuivere kunst, die in vele gebaren en gestalten menig geheim omsluit. We hopen, dat deze studie enigszins vruchten heeft opgeleverd, in een proeve van verklaring.

Wij zijn elkeen bij voorbaat dankbaar die voor aanvulling en verbetering een licht wil bijbrengen.

Guido VERMEULEN
Redakteur van Bulletin S.V.S.A.

Bibliografie :

Bijbelse encyclopedie. Kampen, 1975.

Bijbels woordenboek. Roermond en Maaseik, 1954.

C. BROWN. Brueghel. De Haan, Bussum, 1975.

Jeroen Bosch - Pieter Brueghel. Meesters der schilderkunst. Rotterdam, 1967.

De wereld van Breugel. Time-life bibl. der kunsten, 1973.

E. COHEN. Jeroen Bosch. De grote meesters. Amsterdam, 1975.

K. DIJKSTRA. Christelijke symbooltaal. Baarn, 1982.

E. DROULERS. Dictionnaire des attributs, allégories, emblèmes et symboles. Turnhout, s.d.

De eeuw van Bruegel. De Schilderkunst in België in de 16de eeuw. Tentoonstellingscatalogus. K.M.S.K., Brussel, 1963.

W. GIBSON. Bruegel. Amsterdam, 1977.

Remy DE ROECK. De waterdokter of Piskijker. Eigen Schoon en de Brabander. Brussel, 36 (1953) 344-347. Idem.

Idem. Nog over waterdokers. Ibidem, 37 (1954) 72-74.

A. van HAGELAND. Een steeds de Waterdokers. Ibidem, 212-213.

A.G. HOMBLE. Uromantie ofte Piskijkerij in volkskundige kontekst. De Brabantse Folklore. Brussel, 1974, Nr. 201, 42-66, 8 ill.

Pieter MAGERMAN. De piskijker. Folkloristisch blijspel. Antwerpen, 1929, 90. [Onderaan laatste blz. 90 : Watermaal, augustus-september 1928] Verzameling A.G. Homblé.

Michel van den Bossche. Pieter Magerman. Oostvlaamse Literaire Monografiën 33.

Overdruk Kultureel Jaarboek nr. 22, p. 124-125 : uittreksel uit de Piskijker.

G.M. van der GUCHT. De piskijker, Kermistoneel 1980, Uitg. Almo, Antwerpen, typescript, 82 p., z.d.

H. HOLLANDER. *Jheronimus Bosch*. Amsterdam, 1976.

Lexicon des Mittelalters. Artemisverlag, p. 735, Antoniusritterorden.

R.H. MARYNISSEN, M. SEIDEL. *Bruegel*. Brussel, 1969.

P. NOORDELOOS. *De iconografie van het bezoek van Antonius de Grote aan Paulus van Thebe*, in *Het Gildeboek*, 24 (1941), afl. 2 & 3.

P. NOORDELOOS-archief. St.-Adelbertabdij. Egmond-Binnen.

MUSEUM MAYER van den BERGH. *Catalogus I. Joz. DE COO. Antw.*, 1966, nr. 782. *Trant van Maarten de Vos. Verzoeking H. Antonius abt.*

L. REAU. *Iconographie de l'art chrétien*. Parijs, 1955-59.

P. RIBADINEIRA en H. ROS-WEYDUS. *Generale Legende der Heylighen*. Antwerpen, 1711².

S.V.S.A. *Driemaandelijks tijdschr. voor iconografie, iconologie, geschiedenis en volkskunde*, in betrekking met Sint-Antonius-abt. Uitgever Guido Vermeulen-Roose, G. Gezellelaan 10, 8688 Zonnebeke.

K. TERLAAN. *Neerlandse spreekwoorden en gezegden*. Den Haag, 1963.

THIEME-BECKER. *Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler*. 1940, 555-556.

J. TIMMERS. *Christelijke symboliek en iconografie*. De Haan-Haarlem, 1981².

Frédéric TRISTAN. *Les tentations*. Balland/Massin, 1981, 183, 103-177 buitentekstplaten : nr. 124 - schilderij van Maarten de Vos, nr. 125 van Martin Schongauer, & 126 Cranach zijn betiteld als een *attaque aérienne*.

A. VANACKER. *De duivel in spreekwoorden en gezegden*. Heule, 1976.

L. VAN PUYVELDE. *De Vlaamse schilderkunst ten tijde van Bosch en Bruegel*. Amsterdam, 1977.

Joz. DE COO behandelt in *Museum Mayer van den Bergh. Catalogus I*. Antwerpen, 1966, onder nr. 782 een *Verzoeking van de H. Antonius abt, Trant van Maarten De Vos*, populier, dekblad van virginaal, 46,5 x 176. Dit werk kan enigszins, voor enkele elementen, in verband met het behandelde hier, vergeleken worden.

Het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten en de Volkskunde

Volkskundigen hebben traditioneel altijd een grote belangstelling aan de dag gelegd voor de dialekten; getuige daarvan de talrijke artikelen over dialektwoorden in allerlei volks- en heemkundige tijdschriften. Hier en daar heeft men de zaken zelfs grondiger aangepakt en tracht men uitgebreide verzamelingen van de plaatselijke dialektwoordenschat aan te leggen.

De volkskundige ziet terecht in dat het dialekt een belangrijk kultuurbezit is. Het dialekt is zelfs het meest democratische kultuurbezit, omdat iedereen van de dialektsprekende gemeenschap er deel aan heeft. Alles wat een volk is en geweest is, wordt in zijn taal weerspiegeld. Het dialekt, als natuurlijke taal, dat wil zeggen een taal die zich in de tijd vrij heeft ontwikkeld zonder beïnvloed te worden door spraakkunsten en woordenboeken die voorschreven hoe het moest, is daarom een belangrijke bron voor de kennis van de geestelijke en materiële cultuur van het gewone volk.

De huidige dialekten, die in elk geval tot het Middelnederlands opklimmen, zijn tegenwoordig aan sterke veranderingen onderhevig door de stijgende mobiliteit van de bevolking, door de hogere skolariteit, door de invloed van het Algemeen Nederlands en door de grote maatschappelijke omwentelingen van de 20ste eeuw in het algemeen. De dialektische woordenschat in verband met vroegere levens- en werkomstandigheden verdwijnt zeer snel. Optekening van die woordenschat is dus een zeer dringende zaak.

Het is jammer te moeten konstateren dat Nederland op dit terrein een voorsprong heeft op België. Dat is niet steeds zo geweest. Voor de tweede wereldoorlog lag het zwaartepunt van de dialektlexikografie in Vlaanderen. De Zuidnederlandse Dialektcentrale aan de K.U. Leuven stuurde o.l.v. Prof. Grootaers van 1922 tot 1953 talrijke vragenlijsten uit over heel Nederlandstalig België om bouwstoffen bij elkaar te brengen voor een dialektwoordenboek dat het vrij gebrekkige Algemeen Vlaamsch Idioticon van L.W. Schuermans (1865) zou kunnen vervangen. Dat woordenboek is er helaas nooit gekomen.

De volgende grootscheepse onderneming om dialektwoordenschat op te tekenen in (onder meer) Nederlandstalig België was een Noordnederlands initiatief. In 1958 vatte Prof. A. Weynen aan de K.U. Nijmegen het plan op om de Brabantse en later ook de Limburgse dialekten systematisch te bewerken. Het onderzoeksgebied van het Woordenboek van de Brabantse Dialekten (WBD) omvat naast Noord-Brabant ook de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant; het Woordenboek van de Limburgse Dialekten (WLD) bewerkt Nederlands- en Belgisch-Limburg. Beide woordenboekprojecten zijn op dezelfde leest geschoeid. Ze zijn systematisch opgevat; dat betekent dat de hele leefwereld van de dialektspreker in gehelen wordt opgedeeld en dat per geheel de dialektwoordenschat wordt opgevraagd. Men is eerst begonnen met de broepsterminologieën omdat de meeste traditionele beroepen uitsterven of toch sterk veranderen. Het onderzoek van de zeer uitgebreide landbouwwoordenschat staat het verst. Het WBD/WLD is gebaseerd op vooral schriftelijke enquêtes, vragenlijsten dus die door talrijke plaatselijke vrijwilligers ingevuld worden. Naast dit eigen materiaal wordt in die woordenboeken ook zog. vreemd materiaal opgenomen. Met 'vreemd materiaal' wordt bedoeld alle gegevens uit de bestaande woordenboeken, woordenlijsten, tijdschriftartikels e.d.m. Die gegevens mogen niet ouder zijn dan 1880; het is immers niet de bedoeling aan historische dialektlexikografie te doen. De systematische werkwijze maakt het mogelijk met de publikatie te beginnen zodra een bepaald geheel afgewerkt is. Bij alfabetische woordenboeken moet men wachten met publikatie

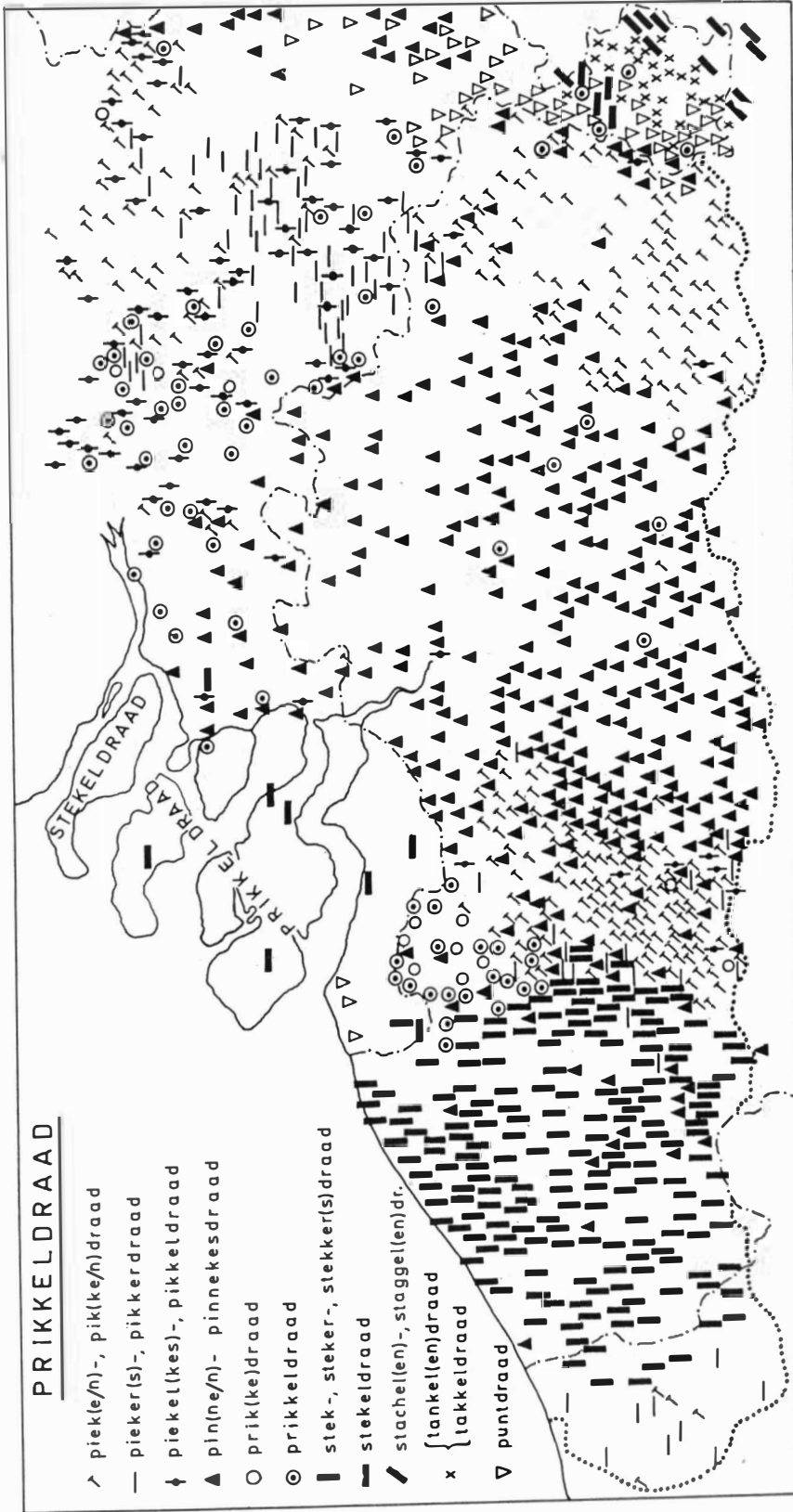

Fig. 1 De verspreiding van de belangrijkste beteroemenen voor prikkeldraad met materiaal uit WVD, WBD, WLD en WZD door H. Rycbeboer in *Lewense Bijdragen* 70 (1981), blz. 184.

tot de hele woordenschat verzameld is; wat het geduld van de vrijwillige medewerkers (en de geldschietters) wel erg op de proef stelt.

In 1972 vond Prof. W. Pée dat Vlaanderen niet langer kon achterblijven. Aan de R.U. Gent werd op zijn initiatief gestart met het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten (WVD) dat de woordenschat van Oost-, West- en Frans-Vlaanderen zou verzamelen. Er bestonden wel al enkele woordenboeken binnen dat gebied maar heel wat streken waren slecht of niet bewerkt. Frans-Vlaanderen was onontgonnen terrein. In West-Vlaanderen had men het uitgebreide woordenboek van De Bo, Loquela van Gezelle en het Oostends Woordenboek van Desnerck. Oost-Vlaanderen moest het stellen met het Waasch Idioticon van Joos, het Gents Woordenboek van Lievevrouw-Coopman (beide onlangs herdrukt) en het Zuid-Oostvlaandersch Idioticon (in de praktijk een 20-tal plaatsen rond Zegelsem) van I. Teirlinck. Grote delen van Oost-Vlaanderen waren dus onbewerkt gebleven en de bestaande woordenboeken in West- en Oost-Vlaanderen waren zeker voor aanvulling vatbaar.

Het WVD volgt qua opzet en methode de Nijmeegse traditie. Het materiaal van het WBD, WLD en WVD, die een aaneengesloten gebied vormen, is vergelijkbaar zodat men uiteindelijk zal kunnen komen tot een overzicht van de dialektwoordenschat van het hele Zuidnederlandse kultuurgebied. Met het WVD-hoekstukje was de puzzel volledig (zie Fig. 1).

Hoe gaat de redactie van het WVD nu concreet tewerk? Na de voorstudie over een bepaald deelgebied (wat soms veel tijd in beslag neemt), wordt de vragenlijst opgesteld en aan de $\pm$ 200 vrijwillige medewerkers toegestuurd. De redactie zelf enquêteert ook veel mondeling; in Frans-Vlaanderen bijvoorbeeld wordt alles mondeling opgevraagd en op de band opgenomen. De medewerkers trekken met de vragenlijst naar een zegsman van ter plaatse, vullen de vragenlijst in en sturen hem terug. Op de redactie wordt de vragenlijst geficheerd (200 medewerkers, met een vragenlijst van gemiddeld 200 vragen = 40.000 fiches!!) Op zo'n fiche staat een dialektwoord, de lokalisatie (kodenummer van de plaats) en het nummer van vragenlijst en vraag. De fiches worden dan geklasseerd per vraag en per type-woord. De redakteur krijgt die ruw bewerkte fichereeks om ze te lematiseren, d.i. het ordenen van de fichereeks tot definitieve woordenboekartikels. Dikwijls blijkt daarbij dat de vraag in de vragenlijst verkeerd of onvolledig gesteld was, zodat men heel wat materiaal opnieuw moet interpreteren en ordenen voor men tot juiste begripsomschrijvingen komt. In dit stadium wordt ook het geficheerde vreemde materiaal bij de lemma's gevoegd. Na de lematisering wordt per fiche de uitspraak van het dialektwoord gerekonstrueerd aan de hand van de spelling en de aanduidingen van de vrijwillige medewerkers en van de staande dialektologische vakliteratuur. Er worden nu definitieve fichereeks opgesteld met per type-woord de fonetische varianten en hun lokalisatie; die fichereeks zijn de basis van het zog. Wetenschappelijk Apparaat (zie Fig. 2). Het zal de lezer ondertussen wel duidelijk geworden zijn dat het maken van een dergelijk woordenboek een monnikenwerk van lange adem is. Het Wetenschappelijk Apparaat, een droge opsomming van fonetische varianten en kodenummers, is enkel voor de vakgeleerden bedoeld.

Op basis van dat Wetenschappelijk Apparaat wordt dan uiteindelijk de woordenboektekst (zie Fig. 3) geschreven die voor het grote publiek bestemd is. In die woordenboektekst zijn de kodenummers van de dorpen en steden vervangen door benaderende geografische aanduidingen van de verspreiding van de woorden. Woordkaarten geven een aanvullend aanschouwelijk deeld van die woordverspreiding; De uitspraak wordt in een speciaal voor het WVD foneografisch schrift, een compromis tussen de gewone spelling en het fonetische schrift, weergegeven.

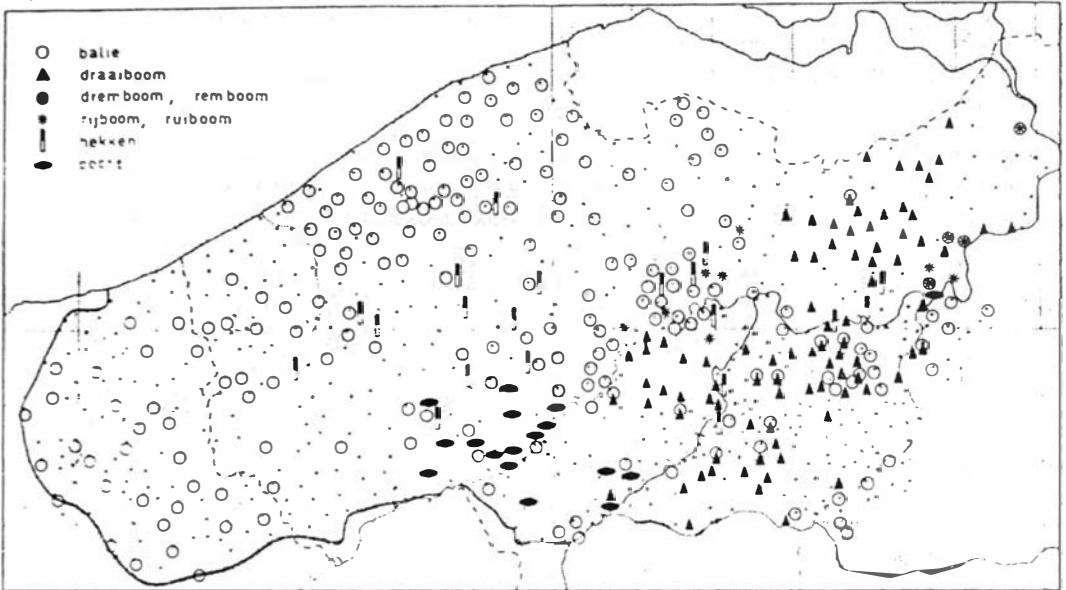
PRIMITIEF HOUTEN HEK (WVD blz. 213)

WVD 5, 26-27; De Fleurquin, De Muer, Devos, Heirman, Mertens, Temmerman, Vandevijver, Verzele; D 42(1967), 19b; Bachten de Kupe 11(1969), 82; Beertje 25(1966), 35; Biekorf 60(1959), 286; id. 61(1960), 168; id. 65(1964), 133 en 272; id. 73 (1972), 38; id. 75(1974), 106.

balie *baajə* : b 12, 17, H 79, 82, N 3, 6, 13, 49, 56, 58, 61, 104, 105, 107, 108, 148, 155, 160a; *baalie* : H 6, 8, 11, 12, 13, 18, 24, 30, 35, 38, 40, 41, 44, 68, 69, 71, 84, 87, 88, 95, 96, 100, 101, 107, 109, 119, I 124, 153, 183, N 15, 16, 22, 23, 25, 28a, 29, 67, 72, 115; Devos : H 8, 23, 24, 29, 34, 44; *baaljə* : H 6, 15, 21, 22, 48, 49, 53, 57, 59, 61, 63, 103, N 78, 79, 82; Devos : H 6, 7, 17, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 28, 53, 54; *baejə* : b 7, 10, 15, 21a, N 50, 54, 95, 100, 110, 113, 151; *balie* : H 116, I 152, 154b, N 28, 35, 90; W : N 116; *baljə* : H 64, I 256a, N 77; *beldzjə* : N 41, 42, 43, 87, 90, 143; Temmerman : H 119, N 42, 43, 44, O 4, 4a; *bojlə* : O 152, 182, 271; Heirman : I 264, 264a, 272; *boldə* : I 195, 231a, 235, O 257; De Muer : I 229, 232, 232a, 233, 235, 237; *bolə* : Heirman : I 260a; *bolie* : H 9a; *boljə* : O 46, 58, 62, 64, 228a, 231; *booəldə* : O 90; *bóóəldə* : H 123, I 131, 132, 133, 133a, 155, 157, 158, 160, 170, 185, 187, 190, 200, 223, 224, 230, 239, 241, 249, 250, O 1, 5, 35, 36, 111, 120; De Muer : I 188, 231, 236, 238, 239; Mertens : O 40, 41, 44a; Temmerman : H 123, I 223, 224, O 1, 2, 3, 5, 6, 7; *bóóələ* : O 107; *bóóldə* : O 12, 78, 123, 190; De Muer : I 193, 228, 230; *bóólə* : O 223, 228, 230; *bóólie* : H 5, 9, 10, 29, 65; Vandevijver : H 27, 31, 32, 33, 55; *bóóljə* : H 66; Mertens : O 46, 51, 52, 53, 55; Vandevijver : H 27, 31, 33, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67; *būldə* : O 258; *buldə* : O 198; *būlə* : O 213. draaiboom *drabuuəm* : I 168c; *dróóbbuuəm* : O 35, 36, 38, 111, 127; *dróóəboeəm* : I 216, O 58, 60, 61; Heirman : I 215; *dróóəbbuuəm* : I 146, 170, 171, 172, 173, 174, 208, 208a, 209, 251, O 29, 113, 121, 126, 208; De Fleurquin : I 203, 204, 205, 205a, 206, 206a, 206b, 207, 208, 208a, 208b, 208c, 209, 209a, 210, 212, 212a; Heirman : I 213, 262; Verzele : O 14, 15, 18, 19, 19a, 19b, 84; *dróóəbūum* : Mertens : O 39, 44, 47, 48; *dróójbom* : O 28; *dróójbuuəm* : I 198, 204, 253a, 255, 256, O 12, 20, 25, 123, 126, 133, 203, 204, 206, 210, 212, 223; Verzele : O 10, 16, 85, 86, 87, 90; *dróójbuum* : O 187; *dróójbūum* : O 202, 265; Mertens : O 40, 41, 43, 45, 49, 50, 51, 54, 56. hekken *ekən* : H 24, 68, 109, 113, 116, 117, 119, 121, I 233, 239, 255, 256a, N 26, 39, 43, 78, O 107; *eknə* : De Muer : I 231a, 231b. poort *poəertsə* : O 181,

Fig. 2 Een bladzijde uit het Wetenschappelijk Apparaat
(Lemma PRIMITIEF HOUTEN HEK).

PRIMITIEF HOUTEN HEK

— 1.1.3.2. Hekwerk

PRIMITIEF HOUTEN HEK

[Barrière en bois primitive, à contrepoids - old-fashioned wooden gate with horizontal beam - altertünliches Schwenkgatter mit Gegengewicht.]

Een zware houten slagboom, gemaakt uit een boomstam of een balk, waarvan het ene uiteinde, voorzien van een tegengewicht (vaak het aarsgat van de boomstam), scharniert op een naar boven toe aangescherpte vaste paal, terwijl het vrije uiteinde in een vorkvormige paal gevangen ligt. Aan de slagboom is latwerk getimmerd. De zaak raakt snel in onbruik, behalve misschien in de Polders en Veurne-Ambacht.

WVD 5. 26-27; De Fleurquin, De Muer, Devos, Heirinan, Mertens, Tenunerman, Vandevijver, Verzele; D 42 (1967), 19 b; Bachten de Kupø 11 (1969), 82; Beertje 25 (1966), 35; Bieckorf 60 (1959), 286; id. 61 (1960), 168; id. 65 (1964), 133 en 272; id. 73 (1972), 38; id. 75 (1974), 106.

balie : a.l.g. FV *bauijə, buejə*, WV

behalve 't zuidoosten *baalie, baaljə, balie, baljə, bolie, bòòlie, bòòljə* en OV noordwest *boldə, bòòldə*; f r e k w. WV zuidoost *baaljə, balie, beldjə, bojlə, boldə, bòòldə, bùldə* en OV zuid *bojlə, bol(j)ə, boaldə, bòò(ə)ldə, bòò(ə)lə, bòòljə, buldə*, ook Moerbeke-Waas *bòòldə*.

Wdb : DB : *baalde, baaldje, baalje*, balie : hekken of slagboom om den ingang van ene weide, van een park, van ene pachthoeve te sluiten; ED : *baelde* : doorzichtig hekken of afsluiting; J : hek, slagboom; Loq : Hooglede, zelfde betekenis als bij De Bo. Bachten de Kupø : Veurne; Beertje : Houtave; Bieckorf 60 : WV west; id. 65 : Houtave, Ruddervoorde; id. 73 : Dudzele; id. 75 : Roksem. Zie ook BLOK-, RUG-, ZWIJNSBALIE.

balkhekken : Gijzenzole *balkekən*.

blokbalie : Boveren-IJzer, Poperingo *bloGbaalie*.

Fig. 3 Een bladzijde uit het Wetenschappelijk Apparaat (Lemma PRIMITIEF HOUTEN HEK).

In het bovenstaande heb ik een korte uiteenzetting gegeven over de werkwijze van het WVD. Ik wil er met nadruk op wijzen dat het WVD het resultaat is van de belangeloze inzet van honderden vrijwilligers, van wie de namen - ere wie ere toekomt - in de Inleiding van het WVD vermeld worden. het hangt van de plaatselijke medewerking af of de woordenschat van een bepaalde plaats voor de toekomst bewaard kan worden of niet.

Het optekenen van de Vlaamse dialektwoordenschat is een omvangrijk doch zeer dringend werk dat enkel door een gezonde samenwerking tussen universiteit en plaatselijke geïnteresseerden tot een goed einde gebracht kan worden. Ideaal zou zijn dat overal plaatselijke woordenboekinitiatieven zouden ontstaan die dan geïncorporeerd zouden worden in het WVD. Enkele heemkundige kringen werken reeds in die richting; de vragenlijsten van het WVD worden ingevuld en op grond daarvan wordt in het plaatselijke tijdschrift een woordenlijst gepubliceerd. Op die manier ontstaat langzamerhand een woordenboek van het plaatselijke dialect waarvan het taalmateriaal ook in het WVD verwerkt wordt. Belangstellenden kunnen terecht op de redactie van het WVD (Blandijnberg 2, 9000 Gent) of het WBD/WLD (Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, Katholieke Universiteit, Erasmusplein 40, N-6500 HD Nijmegen).

Bibliografie

- L.L. DE BO, **Westvlaamsch Idioticon**, Gent, 1873, 1892²; Handzame, 1970 en 1977 (anastatische herdrukken).
- R. DESNERCK, **Oostendse Woordenboek**, Handzame, 1972.
- H.C.M. GHIJSEN, **Woordenboek der Zeeuwse Dialecten**, Den Haag, 1959-1964.
- A. JOOS, **Waasch Idioticon**, Gent-St.-Niklaas, 1900; anastatische herdruk 1979.
- L. LIEVEVROUW-COOPMAN, **Gents Woordenboek**, Gent, 1950-1955; anastatische herdruk, 1976.
- **Loquela** (Taalkundig maandblad door G. Gezelle uitgegeven van 1881 tot 1895; tot woordenboek uitgewerkt door J. CRAEYNEST, Amsterdam, 1907-1909; Tielt-Amsterdam 1946³).
- L.W. SCHUERMANS, **Algemeen Vlaamsch Idioticon**, Leuven, 1865; id., **Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon**, Leuven, 1833.
- I. TEIRLINCK, **Zuid-Oostvlaandersch Idioticon**, Gent, 1908-1922.
- Voor de referenties van de reeds verschenen afleveringen van het WVD, zie de WVD-folder als bijlage bij Oostvlaamse Zanten, nr. 3/1983.

De huidige redactie van het WVD bestaat uit M. Devos, H. Ryckeboer en J. Van Keymeulen.

Jacques VAN KEYMEULEN

1ste VOLKSKUNDIG SYMPOSIUM TE LEUVEN

Op zaterdag 19 november 1983 heeft de Leuvense Vereniging voor Volkskunde een eerste symposium georganiseerd in de fakulteit van Letteren en Wijsbegeerte van de K.U. Leuven.

Het programma bestond uit twee hoofdelementen, in de voormiddag kwam een aantal afgestuurd aan het woord om een facet van hun licentiaatsverhandeling te presenteren, terwijl het namiddagprogramma gewijd was aan het volkskundig onderzoek in Ierland en aan de Paasfeesten in Leuven.

De technische middelen zoals bandopnamen, videofilms, enz. die bij diverse studies aangewend werden, wijzen erop dat de volkskundige ook op dit terrein meeëvolueert.

Als eerste spreker kwam Annie Van Gorp aan het woord met een referaat over het kinderlied in de basisscholen van Kasterlee en omgeving. Een belangrijke vaststelling was nl. dat er tussen het aangeleerde lied in de klas en het spontaan gezongen kinderlied een essentieel verschil bestaat. Uit haar verder betoog vernamen de aanwezigen dat het werken met kinderen tijdens een dergelijk onderzoek toch een zekere mate aan ervaring vereist. Ook het hedendaagse repertoire van populaire zangers drukt zijn stempel op het spontane kinderlied.

De volgende bijdrage betrof een onderzoek in het kader van de volksdevotie. Lut Bavay behandelde kapellen en kruisen te Mere. Dit gegeven benaderde zij met de methode der moderne volkskunde, maar toch bleek het historisch onderzoek, althans wat de periode vóór de 19^e eeuw betreft, de meest aangewezen methode te zijn.

Pas vanaf het einde van de 19^e eeuw kon zij de geografische, structurele en psychologische aspecten van deze volksdevotie opsporen.

Vervolgens zou de Griekse student Ionnis Kalfas aan het woord komen, maar wegens militaire verplichtingen diende hij verstek te laten gaan. De videofilm die hij maakte als illustratie bij zijn verhandeling "Hedendaagse huwelijksgebruiken bij 41 Griekse paren in de gemeente Genk voor de jaren 1977-1983", heeft Prof. S. Top van de nodige commentaar voorzien. I. Kalfas nam in het bijzonder het wettelijk en het kerkelijk huwelijk onder de loep. Reeds vlug bleek dat de Griekse gemeenschap aan het wettelijk huwelijk weinig aandacht besteedt, terwijl het kerkelijk huwelijk daarentegen sterk wordt benadrukt. tevens stelde hij vast dat een aantal typisch Griekse tradities zich handhaafden en dat andere verdwenen zijn of gedeeltelijk met Limburgse situaties verweven werden.

De laatste spreker in het voormiddag gedeelte was Patrick Derck die een vergelijkend onderzoek maakte van moppen te Langemark en te Lueven. Vooral in Duitsland en in Amerika kreeg de mop als communicatiemiddel reeds ruime aandacht, bij ons daarentegen staat de "moppelogie" nog in haar kinderschoenen. P. Derck benaderde de mop als vertelakt en hiervoor wendde hij de direkte methode aan, nl. het veldwerk. Naast het vertellen van moppen werden aan de informanten twee vragenlijsten voorgelegd i.v.m. het vertellen in het algemeen en het moppenrepertoire in het bijzonder. Bij de klassifikatie van de moppen naar trefwoorden, frequentie en genre, bleek deze laatste de meeste mogelijkheden te bieden. Hij wijdde uitgebreid aandacht aan de z.g. drieledige mop en tenslotte toonde hij aan dat bij een dergelijk onderzoek de theorie en het feitelijk vertellen niet van elkaar te scheiden zijn.

Het namiddagprogramma werd geopend door de gastspreker Seamas Ó Cathàin van het "University College of Dublin". Na een interessante uiteenzetting over de

doelstellingen en de werking van het "Departement of Irish Folklore", presenteerde hij een videofilm over "Folklore Research in Ireland". In deze uitermate boeiende film werd het leven gerekonstrueerd van Séan Ó hEochaidh, die gedurende 42 jaar in opdracht van de universiteit Ierse volksverhalen, -liederen, enz. verzamelde. Hij startte zijn onderzoek in 1935 en tijdens de inleiding op de film merkt hij op dat tijdens de periode dat hij werkzaam was er waarschijnlijk meer evolutie was dan in de voorbije vijfhonderd jaar. Alle mondelinge overleveringen werden met technische apparaten geregistreerd. [zo beschikte hij in 1935 over een "Ediphone"-toestel met wassen opnamecilinders, een uitrusting waarmee hij per fiets of te voet zijn onderzoeksgebied afreisde] Achteraf werden de aldus verzamelde gegevens zorgvuldig te boek gesteld. Zo bezit het "Departement" op dit ogenblik een schat aan volkskundige elementen (ca. 1735 bundels, 900.000 blz., namen van 40.000 informanten, enz.). Deze informatie wordt stelselmatig op een wetenschappelijke manier verwerkt.

Het tweede deel van het programma bestond ook uit een videoöfopname, ditmaal uit eigen land. De filmdienst van de K.U. Leuven volgde de Leuvense Paasfeesten op de voet, vanaf de voorbereidende vergaderingen tot het sluiten van de manifestaties. In zijn inleiding op het onderwerp "Folklorisme nu : de Leuvense folklorefeesten", wees Prof. S. Top erop dat de hedendaagse volkskundige dient open te staan voor dergelijke manifestaties en ze niet als een louter kommercieel-gedoe mag afwijzen. Met een aangepaste en degelijke begeleiding moet het immers mogelijk zijn om aan zulke initiatieven een nieuwe dimensie te geven en zo het grote publiek de gelegenheid te bieden om a.h.w. opnieuw en op een eigentijdse manier kennis te laten maken met de eigen volkskultuur.

Tot besluit mogen wij stellen dat dit initiatief van de L.V.V. alle lof verdient, in de eerste plaats door aan afgestudeerden de mogelijkheid te bieden hun onderzoek in een ruime kring van belangstellenden kenbaar te maken en ten tweede door het organiseren van deze bijeenkomst waar geïnteresseerden van gedachten kunnen wisselen. Het succes van dit eerste symposium zal voor de organisatoren ongetwijfeld een stimulans betekenen om op de ingeslagen weg verder te gaan.

R. Van de Walle

Stuifzand en reuma. Volksgeneeskunde

Rob van Heste, zeeschilder, heeft aan de kerk te Oostende (Mariakerke) een schelpenwinkel, zoals Ensor destijds. In zijn winkel kunt u allerhande curiositeiten met betrekking tot de zee bewonderen, zoals scheepsmodellen, onderwaterschilderijen en aquarellen met zeevissen. Hij leeft mee met alles wat zich afspeelt op de zee en p het strand en bij opgravingen. Hij was een goede vriend van Michel de Ghelderode en ging af en toe J. Ensor in de Vlaanderstraat te Oostende bezoeken. Van Heste kan ook aangenaam in sappig Oostends over zijn geliefde zee vertellen. Op Driekoningen had ik met deze vriend een levendig gesprek over het zand, dat de voor- en najaarsstormen van het strand naar de dijk overwaaien. Dit zand, het stuifzand na de storm, bezit een genezende kracht. Nadat het op een heet vuur opgewarmd is, moet het in een linnen zakje gegoten worden en op de pijnlijke reumatische plek gelegd worden. Volgens de artiest Rob van Heste verricht dit zand wonderen!

J. Van Effelterre

Zoeken en Zanten

Waar begint en eindigt de titel van koning en keizer bij de boldersmaatschappijen

Welk doel streeft de deelnemer of deelneemster aan het bolspel na? Wenst hij of zij een waardevolle prijs te behalen, of wil hij of zij een jaar pronken met een bijzondere titel, als koning of keizer?

In het bolspel bestaat er helemaal geen eenvormigheid in dit opzicht zoals volgend overzicht in grote lijnen ons biedt voor de provincie Oost-Vlaanderen, nl. in het centraal deel met de platte en in het noordelijke deel met de dikke of zware krulbol.

A. BOLLEN MET DE PLATTE KRULBOL

De term prijsbolling is opgenomen in Lievevrouw-Coopman, pag. 155-3 en in van Dale, p. 1929 : "Prijsbolling" v. (-en), Zuidn. : wedstrijd in het bollen om uitgelofde prijzen.

Zo'n prijsbolling wordt ook dikwijls genoemd naar de naturaprijs die er te verdienen valt. Zo hoorden we *kiekenbolling* in Landegem, *kalkoenbolling* in Sint-Goriks. Dat merken we ook nog bij de dikke krulbol op.

Bollingen voor een puntenklassement onder de leden van de boldersmaatschappij
Meestal één keer per maand spelen de leden van een boldersmaatschappij *voor punten*. Het aantal punten dat elke speler elke keer behaalt wordt opgeteld. Op het einde van het jaar kent men dan de winnaar, die *kampioen* maar ook soms *koning* genoemd wordt.

De termen voor zo', bolling zijn :

- *puntenbolling* in Aalter, Landegem, Deinze, Ouwegem, De Pinte en Gijzenzele, niet in Sint-Goriks.
- *klubbolling* in Zulte, Gijzenzele, Ouwegem en Sint-Goriks.

We weten niet of *klubbolling* ook in de andere plaatsen gebruikt wordt. Het woord hebben we niet systematisch opgevraagd.

Het al dan niet voorkomen van dergelijke termen hangt ook daarvan af of er in een bepaalde plaats een echte boldersklub of boldersmaatschappij bestaat. In Heurne bv. is er geen echte boldersmaatschappij, dus zijn er ook geen punten- of klubbollingen.

Sommige klubs organiseren elk jaar ook een koningbolling. Alle leden van de klub spelen dan één tegen één en de winnaar wordt "de koning" genoemd. Terecht wordt "de koning" hoger geacht dan de klubkampioen (tenminste in die plaatsen waar ze allebei bestaan), de koning heeft immers op zijn eentje alle andere spelers overwonnen, hij moet dus zowel kunnen schieten als bollen.

In andere plaatsen waar dit soort bolling niet bestaat, wordt de klubkampioen soms "koning" genoemd.

Zo hebben we :

- *koning(s)bolling* in De Pinte, Ouwegem en Gijzenzele.
- *koning* in De Pinte, Gijzenzele, Ouwegem, Sint-Goriks en Zulte.

De bolder op de tweede plaats wordt soms "prins" genoemd zoals in De Pinte, Ouwegem en Zulte.

Alleen Lievevrouw-Coopman neemt het op als typische boldersterm : KEUNIJKS-

BOLLINGE, v. Dag waarop in een boldersmaatschappij gespeeld wordt voor den titel van koning, p. 641.

"Koning" is trouwens een term die ook bij de schuttersgilden gebruikt wordt, van Dale, p. 1228.

B. BOLLEN MET DE DIKKE KRULBOL

De bolders spelen :

a) voor een geld- of naturaprijs

De term is *prijsbolling* in Merendree, Knesselare, Zomergem, Assenede, Lochristi en Maldegem.

Het eerste deel van de samenstelling wordt ook dikwijls vervangen door de naam van de prijs. Zo vinden we *kalkoenbolling* in Sleidinge en Assenede; *palingbolling* in Assenede.

b) voor een puntenklassement onder de leden.

Als termen weerklinken :

- *puntenbolling* in Merendree, Knesselare, Zomergem, Assenede, Maldegem en Sleidinge. Niet in Eeklo.
- *klubbolling* in Merendree, Knesselare, Sleidinge, Assenede, Maldegem en Eeklo.

Ook bij de dikke krulbol bestaat geen duidelijkheid in verband met de term "koning" en "koningbolling". We geven eerst de termen :

- *koningbolling* in Merendree, Knesselare, Sleidinge en Assenede.
- *koning* in Maldegem, Eeklo, Sleidinge, Assenede en Knesselare.
- *keizer* in Maldegem, Sleidinge en Assenede.

In Knesselare, Assenede en Merendree is de "koning" de winnaar van een jaarlijkse bolling waarin alle klubleden man tegen man tegen elkaar spelen, elk met twee bollen. In Maldegem, Eeklo en Sleidinge wordt de winnaar van het jaarlijks puntenklassement in de klub "koning" genoemd. Een echte koningbolling is er dus niet.

"Keizer" is iemand die twee of drie opeenvolgende jaren - dat varieert van klub tot klub - koning is geworden. In Eeklo noemt men de bolder op de tweede plaats "prins".

In tegenstelling tot de platte krulbol worden bij de dikke krulbol wel nog *seriebollingen* georganiseerd, zo in Merendree, Knesselare, Zomergem, Sleidinge, Assenede, Maldegem en Eeklo.

Een serie winnen heet *een/de serie hebben* te Assenede, Sleidinge, Merendree en Eeklo.

Onder de winnaars van een serie wordt dan afgekampt.

Afkamping treffen we aan in Merendree, Knesselare, Sleidinge, Zomergem, Maldegem en Eeklo.

A. Verniers-De Muynck

BOEKBESPREKINGEN

Pierre MARLY

Les lunettes

Textes de Paul Biérent, Jean-Claude Margolin & Georges Perec. Hachette, 1980, 132, 400 ill.

We raadplegen vele klassieke werken. Op een bepaald ogenblik rijzen raadsels. Vanwaar komt er licht? Met een bril? Waarom niet? Dat geldt voor de volkskundige inzake *brillen* met het werk *Les lunettes* van de Franse deskundige en publicist Pierre Marly. Het grootste deel van de voorwerpen die de studie illustreren, stamt uit zijn verzameling en uit zijn museum, onlangs opnieuw ingericht Avenue Mozart 2, Parijs.

Georges Perec behandelt de brillen in het algemeen, gedeeltelijk technisch, gedeeltelijk psychologisch en sociologisch, hoe mensen leven met hun brillen. Pierre Marly ontleedt de bril vanaf de dertiende eeuw tot de moderne tijden, ook met teruggrijpen naar de oudheid, b.v. langs Seneca en Nero om. Jean-Claude Margolin beschouwt de neusbril inzake de tekens en ziekte tekens tegelijk, met vele aanhalingen en verwijzingen. Hoofdzaak blijft de fantastische illustratie, van alle mogelijke standpunten uit. Een sarkofaag van Ravenna ontdekt u in de buurt van een publiciteitszaak en -reklame uit het begin van onze eeuw. St.-Lucia als patrones van de opticiens, ziet u omkaderd met de verschillende fazen van de maan dewelke weergegeven worden door ogen. Twee Vlaamse zilveren ex-voto's horen bij twee Italiaanse ex-voto's, gaaf en sierlijk. Bijzonderheden uit het werk van Jan van Eyck en Pieter Huys [de man die blaasballen herstelt] zijn in kleuren weergegeven, om even op het kunstzinnig karakter

van de publikatie te wijzen. Karikaturen komen regelmatig aan bod. Sebastiaan Brant, geleerde en dichter, † 1521, auteur van *Das Narrenschiff*, ontmoet u langs een spotprent *La nef des folz*, 1948, maar vaak zoals het bij de Fransen veel gebeurt, zonder opgave of verwijzing. De Vlaamse School is er met vaste regelmaat vertegenwoordigd. Immer blijft er de wrange vraag voor de kennis van het vreemde tot in de diepte en in allerlei vormen. Illustratie nr. 137 toont *Chouette lisant*, gravure van Bloemaert (Abraham? - † 1651). Een uil schouwt met geleerde ogen naar de kijk(st)er en pronkt met een neusnijper. Hij houdt de klauwen op een boek, waar een papier uitpiept met omgekeerde kleine letters : *T' is omt profyt*. Op een muziekboek daarnaast bevindt zich een brandende kaars op een blaker zonder oor. Het betreft een fijnzinnige toepassing van het spreekwoord : *wat baten kaars en bril, als den uil niet zien en wil*. Geen spoor daarvan in het werk.

De waarde van het boek ligt in het opspeuringswerk : materiaal uit Vlaanderen en Engeland, Nederland en Duitsland, in hoofdzaak met de rijke illustratie, maar met de eeuwige moeilijkheden : als je over de brillen handelt, dien je er dan alle andere tekens bij te betrekken. Een schitterend boek, leuk en rijk om te raadplegen, zonder wetenschappelijke diepgang, maar als vertrekpunt vaak noodzakelijk.

Renaat van der Linden

R. OOGHE, F. DEBRABANDERE, M.C. de SEGHER, P. DE PAEPE, J. VAN MOERKERKE, PH. DESPRIET, R. LESAGE, PH. COUSSEMENT, G. LASSUY

Rollegem

Nr. 5 Archeologische en Historische Monografiën van Zuid-West-Vlaanderen. Kortrijk, 1982, 128 blz., ill., krt.

De Archeologische Stichting van Zuid-West-Vlaanderen vzw is een dynamische vereniging. Op vier jaar tijd verschenen reeds vijf degelijke heemkundige studies en ook voor dit Rollegemse werk heeft Ph. Despriet weer het leeuwedeel van de bijdrage geleverd.

Deze bijdragen zijn vooral politiek-historisch en socio-ekonomisch van aard (heerlijkheden, tienden, landelijke bewoning); ze leveren de noodzakelijke achtergrond voor meer volkskundige studies.

Het hoofdstuk over de dorpsvorming ver-

strekt gegevens over de ambachtelijke bedrijvigheid, doch veel is dat niet in een vooral op de landbouw afgestemde gemeente : twee molens, een staakmolen en een stenen molen (een "stampkot" of oliemolen), verdwenen einde 19de / begin 20ste eeuw.

Deze keer is er geen hoofdstuk over volksleven (vanwaar komt de spotnaam "Bot Rollegem"?), volksgebruiken en devotie.

Op verschillende plaatsen, bij het situeren van hoeven, is sprake van "een straete naar den schreyboom" (p. 40) en dit reeds in 1628; op p. 119 vinden we een afbeelding van de 19de-eeuwse kapel O.L. Vrouw-van-de-Schreiboom, maar we blijven op onze honger over de oorsprong van kapel en benaming.

Pr. Gabriël Celis verhaalt in *Het Gentsche Volksleven* (1924) over "den Schreiberg.

Godsvruchtige handen hadden aan een boom een Mariabeeld geplaatst om de stervenden in hun laatste stonden te troosten en aan weduwen en wezen sterkte te verschaffen". Ook in Rollegem zag G. Celis de 19de eeuwse kapel en besprak deze in het *Mariaal Tijdschrift* over Lourdes en Onze Vlaamse Maria Heiligdommen (jrg. 1952-53).

Een volkskundige band tussen Gent [zie de studie van M. Daem over kapelleke Schreiboom] en Zuid-West-Vlaanderen? Talrijke voetnota's en vooral een goede afzonderlijk bibliografisch overzicht laat iedereen toe zelf verder te gaan pluizen in de geschiedenis van Rollegem en aan de taalgrens liggende streek. Zoiets stemt tot tevredenheid; dat doet trouwens heel deze monografie!

Arnold Eloy

Bibliografie & Koninklijke Kommissie voor Volkskunde

Geneeskunde 1784

Jaarboek XXXIV van de Koninklijke Kommissie voor Volkskunde is verschenen, met de volkskundige bibliografie voor 1981, met 208 blz., en een waaier van 1969 nrs. volgens het internationaal stelsel van Ed. Hoffmann-Krayer (I-XXII). Frans Sillis heeft daarvoor ongeveer tweehonderd tijdschriften geëxcerpeerd. In een minimum van tijd vindt u de betreffende bijdragen en onderwerpen.

Af en toe verschijnen bijdragen, die aan de aandacht van de medewerkers voor het Jaarboek (kunnen) ontsnappen. Een voorbeeld. De *Artsen Krant*, weekblad, Brussel, 5de jg. febr. 1980 Nr. 200 publiceert voor dit jubileumnummer een speciale bijlage : *Geneeskunde 1784* blz. 6-19. U leest o.a. *Onderzoek naar de "goede" en "slechte" remedies. Misnoegde chirurgijnen. De pest. Gedaan met de controverse over thermaal water! De inrichtingen en de genoegens van Spa. Geelzucht in de kijker*, enz.

Bij de geneeskunde 200 jaar geleden komt heel wat volksgeneeskunde om de hoek zien. Volkskundigen raadplegen zelden of nooit dergelijke *Artsen Krant*. Ook andere bronnen en tijdschriften, onbekend aan onze vorsers, kunnen belangrijke volkskundige gegevens bevatten. Bede die te signaleren aan Sekretariaat Koninklijke Kommissie voor Volkskunde, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Koloniënstraat 29-31, 1000 Brussel.

R.L.

DE WERELD VERGAAT !

DE KOMEET KOMT

HET EINDE VAN DE WERELD... NADERT

Het einde van de wereld komt te voorschijn in spreekwoorden en volksverhalen, in liederen en voorstellingen van staartsterren. Dat einde spookt door de geest van de mensen sinds vele eeuwen. Het voorteken van dat einde en de omstandigheden vragen langs allerlei hoeken en boeken, grenzen en mensen, spotters en spuiters onze aandacht.

We willen het einde van de wereld langs een reeks kanten benaderen, om daarna de schijnwerper(s) naar de komeet te richten.

Na een rondtoeren in volkse verkenningstochten zoeken we een middel (in het begin van de eeuw) om van onze aardbol weg te geraken langs en met spotprenten op 19 mei 1910 om na dergelijk facet de komeet in andere gedaanten te onderkennen.

Het betreft een oude geschiedenis, én een van onze tijd ook. In eerste instantie komen we daar terecht in de wereld van het volksverhaal. In Borgerhout klonk een vertelsetke als volgt in 1908 : Onze-Lieve-Heer in de hemel dacht er eens ernstig over na om de wereld te doen vergaan. Sinte-Pieter wilde er zich niet mee bemoeien.

- Gij zijt de meester, zei hij tot God-de-Heer. Gij moet beslissen...
- Welnu, zegde God toen, de wereld zal vergaan in 1900...
- En nog, zegde Ons-Lieve-Vrouwke al gauw.

En sindsdien berust het lot van de wereld in de handen van Onze-Lieve-Vrouw. (Victor de Meyere. Vlaamse Sprookjes. Volkskunde, 29^e jg. (1924) 87).

Rond den Heerd, een leer- en leesblad, Brugge, publiceert in zijn tweede jaar N° 52, 23 november 1867, ter gelegenheid van de vierentwintigste zondag na Sinken, i.v.m. het einde van de wereld in het evangelie.

Een IJslandse priester, Saemund, de wijze man, had in de jaren 1200 een overlevering opgetekend.

Hongersnood

Sedert de tijd dat de mensen het goud gevonden hebben, zo zijn zij boos geworden en spoedden zich om de laatste dag te doen aankomen. Dan zullen er drie felle winters achtereen volgen en geen zomer zal daartussen zijn. 't Zal hongersnood en dure tijd worden. Broeders zullen mekaar bestrijden, bloedverwanten in vete leven, getrouwde lieden de echt schenden. Dan zal een ijselijke wolf de zon opeten en de maan verslinden. De sterren zullen vallen. De aarde zal beven. De bomen zullen omver slaan en de kracht der aarde beroerd worden. Dan zal een schip komen, gemaakt van de afgesneden nagels van al die zullen gestorven zijn. Als dat nagelschip gereed is, zal de zee overstroomd en het schip zal vlot komen.

Snijdt toch alle gestorvenen zorgvuldig de nagels af, opdat het lang dure, eer 't schip gebouwd is. Want in dat schip komt de geweldige reus Rijn gevaar die zal meekampen in de laatste slag. De wijde muil van de wilde wolf, als hij ze opendoet, raakt van boven aan de kap van de hemel en van onder aan de bodem der aarde. De zeeslang zal nevens hem kampen en venijn spuien, dat lucht en water er van in brand zullen komen.

De es waarop de hemel steunt, valt omver. De drie hanen kraaien : de zwarte haan in de hel, de rode bij de reuzen, de gouden haan bij de goden. De goden komen ten strijde uitgereden, over de regenboog die in stukken valt. En ze rijden meteen naar het strijdpark waar de laatste slag moet geslagen worden. Woen rijdt aan het hoofd, en Donder, en Dijs, en Zater, en ze vechten tegen de wolf, slag om slinger en tegen de slang. Donder overwint de slang, maar sterft van haar stinkende adem. Een andere godheid heeft aan de rechervoet een schoen die gemaakt is van alle

snipperingen die van de hielen en van de teen van de schoen gesneden worden door de schoenmakers. Laat nooit geen snijlingske leder verloren gaan, want in die schoen zal de wolf, de felle kamper, zijn onderste bekkeneel zetten en met de twee armen het bovenste omhoogheffen, zodat de wolf vaneen scheurt. Hij is dood, maar zo hij sterft, sterft de wereld.

Ruiter

Hetzelfde tijdschrift biedt nog een ander verhaal :

In 't midden van Holsteen te Noorddorp moet er eens op het kerkhof een es uitschieten, waarvan ieder jaar een spruitje onmerkbaar opkomt. Op iedere nieuwjaarsnacht komt er een witte ruiter op een wit paard naar dat kerkhof om het spruitje af te kappen, maar tezelfdertijd komt ook een zwarte ruiter op een zwart paard en belet het hem. Zij kampen lang en eindelijk wint de witte ruiter en hauwt het essespruitje af. 't Moet nochtans een keer gebeuren, dat de zwarte ruiter de bovenhand heeft en de witte ruiter omverrijdt. Dan zal de es opgroeien en groot worden, zodat men er een paard aan binden kan. Dan zal ook de koning komen met grote legermachten en men zal daar vechten, dat het bloed al boven uit de laarzen van de lieden stroomt en dat al degenen die overblijven, rond een trommel de soep kunnen eten. Dat zal de laatste slag zijn, en na die slag zullen 't andere tijden worden en het zal goedkoop leven zijn.

"De laatste slag" zou aan dat verhaal herinneren en de plaats zou in betrekking staan met Beverhoutsveld bij de Vulkeputten, waar in 1382 de Gentenaars legerden en op Heilige Bloeddag de Bruggelingen deerlijk versloegen, en Lodewijk van Male, de graaf van Brugge, bijna gevangen namen.

Na Rond den Heerd van 1867 moeten we laten aansluiten bij "Eigen Volk", Algemeen Folkloristisch en Dialectisch Maandschrift voor Groot Nederland, Scheveningen, Bloeiemaand 1932, voor *Prophecy* van K-ter Laan.

Ten oosten van de kerk van Nortorf, waar het pad omhoog loopt naar de klokstoel, staat sedert onheugelijke jaren een vlierboom, die in de muur gegroeid is. In geheel Middel-Holstein is hij wijd en zijd bekend, omdat het lot van het land van hem afhangt.

Eens namelijk, als de boom zo hoog gegroeid is, dat er een paard onder vastgebonden kan worden, zal er een oorlog uitbreken in de hele wereld en alle volkeren zullen tegen elkander strijden. De koning die aan het groot leger dan uit het Zuiden ook in ons land komen. Hij zal zijn legerplaats opslaan op de Tienbutteler Kamp ten Westen van Nortorf. Daar zal ook de grote slag geslagen worden in de maanden september en oktober, als juist de mest voor de rogge op het land gebracht is. In die tijd zal over ons land een koning heersen met wit haar. Zodra nu een rode koe over de brug gebracht is, dan zal hij op een wit paard met geweld van het Noorden komen, zodat de arbeiders op het land nauwelijks tijd hebben om achter de mesthopen weg te kruipen. Dan zal hij zijn paard vastbinden aan de vlierboom en de slag zal beginnen. Het zal een lange en verschrikkelijke strijd zijn, zodat het bloed langs de wagensporen loopt en de soldaten daarin waden tot de enkels. Als echter de witte koning de andere verslagen heeft, dan zal hij de grootste zegen behalen. Van zijn eigen leger zullen er dan maar zo weinigen meer over zijn, dat ieder van een trommel eten kan en de koning zelf zal na de slag zijn maaltijd houden op een trommel.

K. ter Laan heeft het gegeven ontleed aan een sagenverzameling uit Schleswig, Holstein & Leuenburg, uit 1846. Waar zou de auteur van Rond den Heerd zijn bron hebben gehaald?

Verwildering

Voortekenen van het wereldeinde. Het loont de moeite enkele voortekenen van het wereldeinde en van de eindslag aan te stippen : sociale en zedelijke verwildering, overmoed alom, in de kleding o.a. met rode hoeden. Vrouwen dragen broeken. Stedelingen vieren feest op een weide. Mensen vliegen. Wagens rijden zonder paarden. De vrouwen zullen medevechten. Voor een goed brood zal men drie akkers bieden!

"De wereld vergaat" komt ook van pas in een dieren sprookje, dat op vele plaatsen in Oost-Vlaanderen, maar ook in Leuven werd opgetekend (P. de Mont en A. de Cock. *Wondervertelsels uit Vlaanderen uit den volksmond opgeteekend*. Zutphen, 1924, 73-76).

We kunnen bij deze onderwerpen ook een boek van Jef Scheirs *Het Einde der Wereld* betrekken (Van Lantschoot-Moens, Dendermonde, 1930, en Lombaerts, Schoten, 1931. Zie Luk De Vos - Ludo Stynen. *Maatschappij tussen hervorming en nachtmerrie in het Zuidnederlandse utopische schrijven*, in *Ons Erfdeel*, 24^e jg., 5/81, 680-696, vooral voetnoot 17).

Een snedige anekdote hoort er ook bij : De inwoners van Kalmthout (Antwerpen, bij de Nederlandse grens) weten precies, wanneer de wereld zal vergaan. Dat zal gebeuren, als de boeren niet meer klagen en de pastoors niet meer vragen en de vrouwen niet meer zagen!

(*Calmthouthoutiana*, tijdschrift voor de streekstudie van Kalmthout, 6^e jg., (1953) 129). Weerklinkt ook op andere plaatsen.

Staartsterren

Het vergaan van de wereld wordt door de volksverbeelding ook gekoppeld aan bepaalde kometen! Het verschijnen van een staartster heeft een heel bijzondere betekenis. De komeet van Halley maakt daar deel van uit! Ze is genoemd naar een Engelse natuurkundige, Edmund Halley (1656-1742) die publiceerde o.a. over de planetenbanen. Hij berekende de banen van 24 kometen die waargenomen werden tussen 1337 en 1698. Zo bepaalde hij, dat een komeet van 1531 en 1607 één en dezelfde was als die van 1456. Volgens zijn berekening komt deze komeet om de 76 jaar in de omgeving van de aarde. Ze werd opgemerkt in 1758, 1835 en 1910. Geldt het thans voor de jaren 1985-1986?

De wetenschapslui hebben satellieten in het aardruim gestuurd om de staartster te ontmoeten. Dat duurt vooralseer nog een paar jaar. Intussen herinneren we aan een zes postkaarten uit 1910. De volledige reeks (vrij zeldzaam) bevindt zich in de verzameling van een verzamelaarster te Merelbeke. De zes postkaarten houden de lieden voor de gek, die gauw willen inschepen voor de maan om aan het einde van de wereld hier te ontsnappen! Een paar beelden van de kaarten kunnen gerust als een surrealistisch tafereel van zeventig jaar gelden worden gezien : de maan als een menselijk gelaat met twee voorarmen, e.a.

Gegevens nopens "het vergaan van de wereld" zijn voorzeker nog op andere takken en vlakken gekend. Elke documentatie steeds welkom aan renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, 9620 Zottegem.

Hierbij een volkslied over het einde van de wereld uit Gent 1857, waarin elke strofe een bijdrage als ontleding zou kunnen leveren.

VASTENAVOND 1857.

HET EINDE DER WERELD.

GENTSCH VOLKSLIEDEREN.

1.

Wy zyn de sterren van den Heer,
En wy komen u verkonden,
Dat deze wereld nog 'ne keer
Binnen korte wordt verslonden.
't Is gedaen
Mê 't bestaen,

De wereld gaet vergaen!

Al de menschen hebben er voor goed gestaen!

2.

Mackt allemael ulder pak en zak,
Gy vertrekt nu al te samen,
't Staet duid'lyk in uwen almanak,
Met u al is 't nit en amen.
't Is gedaen, enz.

3.

De oorlog, de pest en den duren tyd
Waren uwe grootste plagen,
Gy zyt die nu alle dryen kwyt,
Wat kunt gy nog beter vragen.
't Is gedaen, enz.

4.

Jongen en ouden en arm en ryk,
Zotte en wyze filosofen,
Gy zyt dien dag allemael gelyk,
Het keert al anders tot boven.
't Is gedaen, enz.

5.

Gy boeren die het graen verkoopt
Tegen onbetaelb're pryzen,
En die de melk te veel hebt gedoopt,
Er wacht u zeer lekk're spyzen.
't Is gedaen, enz.

6.

Kwezels en kwezelaers van aerd,
Die een ieders gat afsnyden,
Die maekt ons Heere enen vlassen baerd,
Eeuwig zult gy 't branden lyden.
't Is gedaen, enz.

7.

Ryken, die hebt gespeculeert
Op den honger van den armen;
Gy, die den naekten hebt getoiseerd,
Men zal u gaen goed verwarmen.
't Is gedaen, enz.

8.

Schryvers die heht uwe pen verkocht
En uw vaderland verraden;
O gy afschuw'lyk wangedrocht,
Men zal u ook bruin gaen braden.
't Is gedaen, enz.

9.

Vrekken, die geld hebt uitgelend
Meerder dan aen vyf per centen,
Vroeger dan gy het hebt gemeend,
Gaet gy trekken uwe renten.
't Is gedaen, enz.

10.

Representanten zonder woord
En ministers zonder eere,
Gy die voor 't schrepen waert t' akkoord,
Men zal u eens schrepen leeren.
't Is gedaen, enz.

11.

Vlamingen, die uwe tael veracht
Om de fransche na te apen;
Bastaerds, die met verdrukten lacht,
Gy zult aerdig staen te gapen.
't Is gedaen, enz.

12.

Gy, die op aerde uwe zending kreegt
Menschen geesten te verlichten,
Die overal de waerheid zweegt
Met schynheilige aengezichten,
't Is gedaen, enz.

13.

Menschen, die lastert in gemoed
Het woord Gods: doet niemand lyden
Wat gy niet wilt wat men u doet,
Antechristen aller tyden!
't Is gedaen, enz.

14.

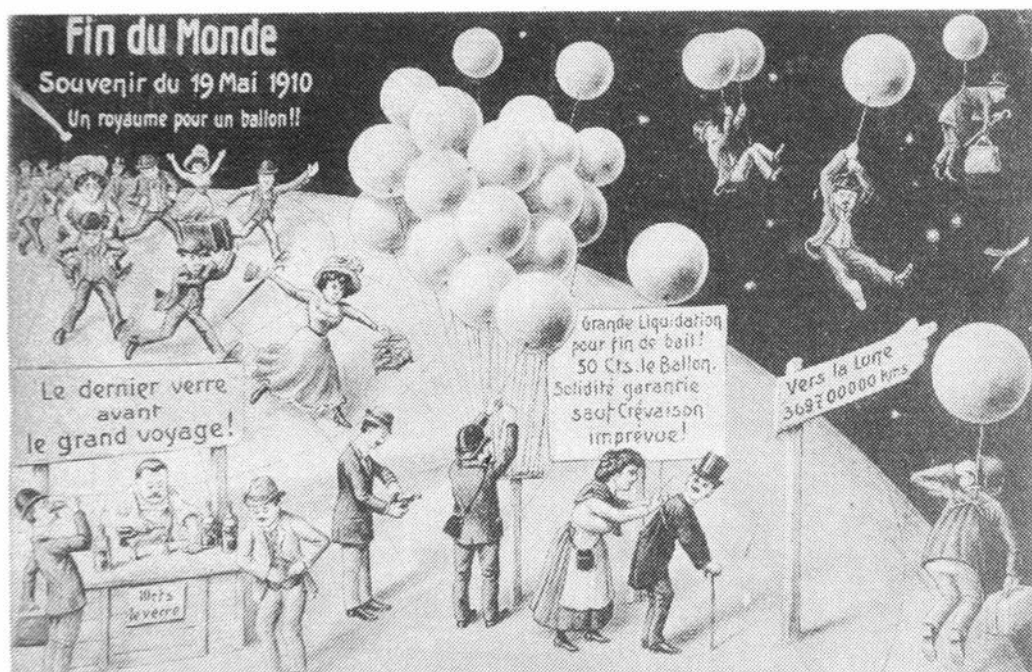
Menschen, die zyt bevreest voor 't lot,
Dat in d'helle u staet te wachten,
Geest aen den armen, zoo leent ge aen God,
En uwe straf zal hy verzachten.
't Is gedaen

Mê 't bestaen,

De wereld gaet vergaen!

Al de menschen hebben er voor goed gestaen!

Hier volgen een viertal humoristische kaarten in verband met het vergaan van de wereld. De er op voorkomende afbeeldingen bewijzen fijnzinnig hoe rijk de humor aan zijn trekken komt. In alle tijden zijn er fijne geesten geweest, die ons hartelijk leren lachen met de dwaasheden van de gemeenschap.

Formaat : 13,9 x 8,9 cm

Teksten :

Links bovenaan : Fin du Monde. Souvenir du 19 Mai 1910. Un royaume pour un ballon.

In de linker benedenhoek : Le dernier verre avant le grand voyage. 10 cts le verre.

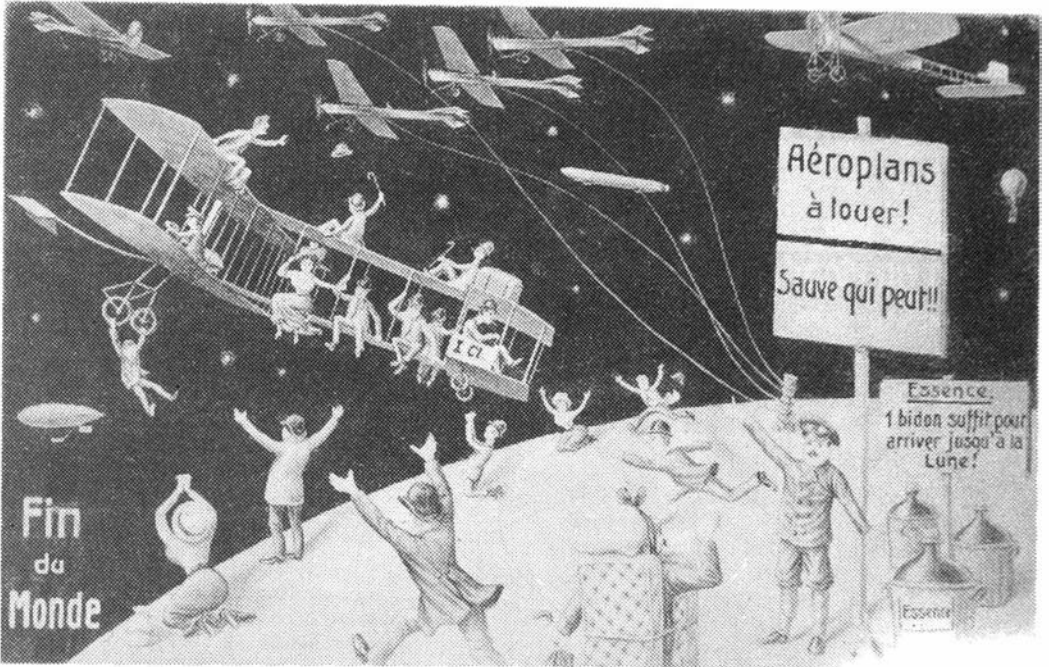
Rechts onderaan : Grande Liquidation pour fin de bail! 50 cts le Ballon. Solidité garantie sauf Crévaision imprévue.

Vers la Lune 3697 00000 Kms.

Aan de linkerkant komen een tiental personen in paniek aangelopen : een man met zijn vrouw in de hals; een dame met een vogelmuit - met een vogel in - in de hand; een man met een valies op de schouder; bijna centraal bemerk je een verkoper van ballons.

In de linker benedenhoek bestaat er kans nog even iets te drinken. Een man is er eentje aan het drinken; een andere zoekt geld in zijn giletvestzak.

De rechterzijde is in beslag genomen door vier personen in de lucht : één stijgt op, terwijl twee ballons onder zijn knieën bevestigd zijn; bij twee blijkt de ballon aan hun rugkleding vastgeknoopt; een andere houdt de ballon met beide handen boven het hoofd vast. Bij een is de dame-verkoopster de ballon rond zijn middel aan het vastmaken. Het is de rush naar de ballon(s) en de vlucht er mee in de lucht ... en even gebeurlijk verpozen bij een laatste glas !

Formaat : 13,9 x 8,9 cm

Teksten :

Links onderaan : **Fin du Monde.**

Aan de rechterzijde op een plakkaat : **Aéroplans à louer !**

Daaronder : **Sauve qui peut !!!**

In de rechter benedenhoek, bij enkele bussen *Essence* **1 bidon suffit pour arriver jusqu'à la Lune !**

Op een mand, waarin zich een bidon bevindt, staat : *Essence.*

Een zestal parasoldekkers bewegen zich in de lucht. Vier zijn nog met een lange koord aan een staak op de aarde gehecht.

Dicht bij de aardbol zweeft een tweedekker, met het kenteken **I Cl.** Drie lieden hebben bovenop plaats genomen; vier laten hun benen over de rand bengelen, een hangt aan de twee landingswielen.

Een achttal personen op de aardbol houden in een smekend gebaar de handen naar het tuig gestrekt; drie knielen neer; naast de vrouw in de linkerhoek onderaan staat een zak met het cijfer **100.000.** Een man heeft een matras én op zijn buik én op zijn rug bevestigd, en een hoofdkussen op het hoofd.

Formaat : 13,9 x 8,9 cm

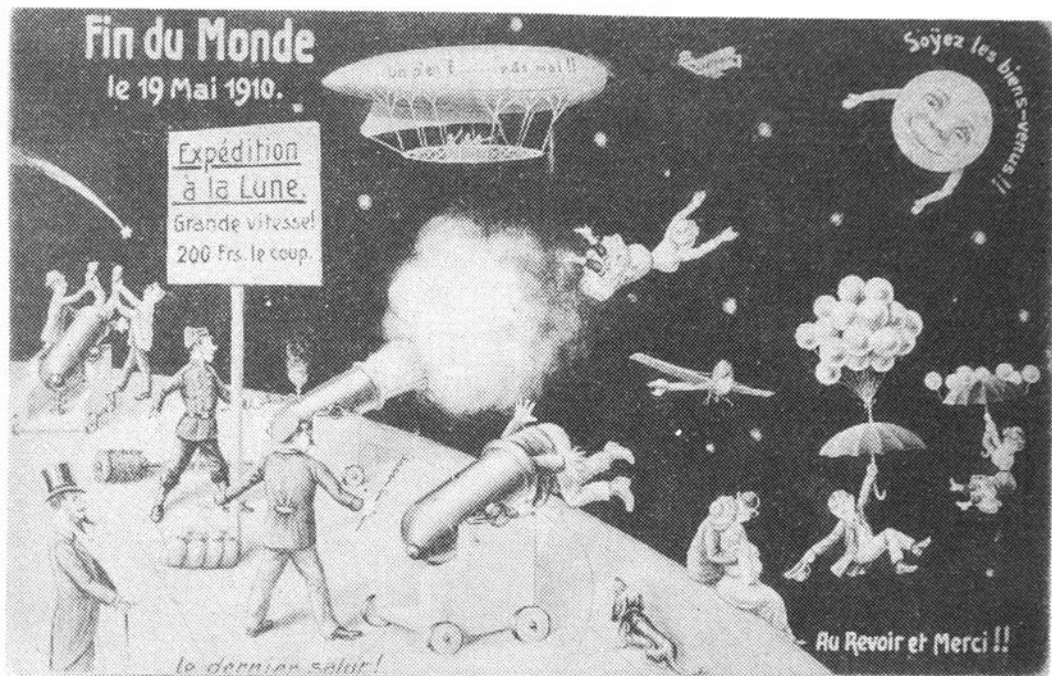
Teksten :

Links bovenaan : Fin du Monde le 19 Mai 1910.

Op een plakkaat langs de linkerkzijde : Nouveauté brevetée! Echelle de sauvetage à la Lune! par la voie la plus directe et la plus rapide! 3697000000000 Kms. 50 cts par personne.

Op een ladder die in de linker bovenhoek eindigt, bemerken we vier personen; een dame is klaar, en een hond, om ook op de ladder te stijgen; een negental personen komen aangelopen; twee hoofden zijn zichtbaar aan de rand van de wereldbol; een man hangt aan een regenscherm waarop "Parachute" staat; een ander man is op het punt met een bijna geopende parachute op te stijgen; in de linker benedenhoek zweeft een luchtballon met vier manden onderaan; in de rechter benedenhoek ontdekken we een vrolijk toneel : een fotograaf met zijn toestel en het bericht : Instantanées de la Catastrophe paraîtront après la fin du spectacle. En vente ici! Prix 20 Frs. Payables d'avance !

In de rechter bovenhoek schiet een staartster door de ruimte.

Formaat : 13,9 x 8,9 cm

Carte officielle de Souvenir de la Fin du Monde le 19 Mai 1910. F.M., Cologne.

Teksten :bovenaan linkerhoek : Fin du Monde le 19 Mai 1910.

Op een plakkaat lees je het bericht : **Expédition / à la Lune.** Grande vitesse! 200 Frs. le coup.

In de rechter bovenhoek : Soÿez les biens-venus !!

Onder links : le dernier salut !

Rechterhoek onderaan : Au Revoir et Merci !!

Aan de afronding van de aardbol bevinden zich drie kanonnen; bij het eerste stoppen twee mannen een persoon in de loop en houden hem nog vast bij de benen; in het middenvlak heeft een militair het vuur aan de lont gestoken en een vrouw vliegt door de losbranding met gestrekte armen naar de maan in de rechter bovenhoek; bij het derde kanon staat een douanier (man met kepi) op het punt het vuur aan de lont aan te steken; een hand wacht af, wat er gaat gebeuren. Op de rand van de van de wereldbol zitten een man en vrouw te vrijen; in de buurt hangt een man aan een regenscherm, waarboven een zestiental ballons vastgeknoopt zijn; hij reikt zijnhoed naar het liefkozend koppel, in een gebaar om iets te krijgen; een eind vandaan zweeft een vrouw met regenscherm, waar aan de uiteinde van de baleinen ballonnen bevestigd zijn. Langs de bovenrand zweeft een luchtballon met de tekst op de zijde : On s'en f... pas mal !!

In de beneden linkerhoek schouwt een man met bakkebaard, hoge hoed en met beide handen steunend op een stok, naar het wijde tafereel.

In de lucht zweven een tweedekker en een parasoldekker.

(vervolgt)

Arnold ELOY en Renaat VAN DER LINDEN

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen

en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redaktie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, A.G. Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 125 F

INHOUD

- A.G. HOMBLÉ - Interdisciplinair Symposium - Volksgeneeskunde
L.V.V. Leuven 42
- M. BROECKHOVE - Volksdichter Pieter DE WINDT,
alias BOERKE WAARDICHTER en hoofdsteller van de
Gazet van Stekene
Gegevens over sociale toestanden, ministers, Transvaal,
verkiezingen, oorlog 1914-18, enz. 43
- A.G. HOMBLÉ & Fr. VAN BOST - Het Volksboek
"DEN TROOST DER ARMEN" - Bibliografische studie
voor Zuidnederlandse uitgaven 55

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

Interdisciplinair symposium - Volksgeneeskunde

L.V.V. Leuven

Op 3 maart 1934 organiseerde de L.V.V. te Leuven haar tweede succesrijk symposium over volksgeneeskunde. De temata behandelden enquêtes over wratten en reuma, het verband volksgeneeskunde en schoolgeneeskunde.

Na de begroeting door L.V.V. ondervoorzitter Eddy Tielemans kwam Marcel Van den Berg aan het woord die handelde over ziekte en genezing in de Antwerpse volkssage, met een onderzoek van 13.000 sagen op grond van volksgeneeskundige duiding. Wanneer het in het verhaal gaat over ziekte en genezing, dan valt er volksgeneeskundige informatie te bespeuren. Dergelijke verhalen komen in de sagenbundels slechts voor in zover ze te maken hebben met magie. Het magisch-religieuze element is een van de belangrijkste factoren in de volksgeneeskunde, het geloof in bovennatuurlijke krachten met invloed op de ziekte. Het gebruik van bezwering, gebeden en rituelen tengerode noemt men witte magie. Daar tegenover staat de zwarte magie, het maleficium, bedreven door heksen of andere kwaadoeners, de kwade hand die ziekte en ongeval brengen. Een precies beeld van de ziekte wordt niet gegeven. Ziekten door magie aangebracht, worden zelden met gewone geneesmiddelen bestreden; ze dienen door magische ingrepen genezen te worden.

De volksgeneeskunde is in de sage een marginaal gegeven, stoelt op irrationele opvattingen uit het volksgeloof, zoals de sympathieer, de overdracht en de magie. Om gedetailleerde en concrete informatie te vinden over wat het volk doet en gebruikt om ziekte te verklaren of te genezen, zonder hulp van artsen en genezers, heeft men in de sage niet te zoeken.

Aansluitend bracht Anita Boesmans de resultaten van een wrattenonderzoek te Kiewit [Hasselt] in 1980, bij 180 patienten uit alle bevolkingslagen. De middelen die de informanten gebruiken, varieerden van artsenboeken tot het gebruik van eigen remedies, van een bezoek aan de apoteker tot het zich laten belezen of alternatieve geneeswijzen. Leeftijd, sekse, opleidingsniveau of beroep waren niet bepalend voor de keuze van het middel. Opvallend traden ouders en familieleden op als raadgevers voor de te gebruiken middelen. Het blijft een merkwaardig verschijnsel dat anno 1980 genezers en belezers druk werden bezocht. De gebruikte remedies handhaven de van oudsher gebruikte volksmiddelen; stinkende gouwe, speeksel, wegbinden + spek of trouwring, azijn, paardebloemsap, citroenschil in azijn, ajuin, bes van krenteboompje, tuinboon, koffie, spekbegraven, grijpen naar volle maan, molshoopaarde, afkopen.

Het referaat van Anita Boesmans werd van uit de schoolgeneeskunde toegelicht door Dr. J.L. Michiels, dermatoloog met een uiteenzetting over verrucae of wratten, aan de hand van diapositieven. De meest frequente huidgezwelletjes worden veroorzaakt door een papovavirus. Naast de gewone wrat bestaan er heel wat andere soorten. Deze diverse vormen, hun natuurlijk verloop, oorzaak en ontstaanswijze, behandeling, werden in verband met volksgebruiken nader toegelicht. Uit de diskutie bleek dat volksverleveringen hardnekkig voortbestaan. Het sukses van vele volksmiddelen berust op autosuggestie en het gunstige moment van een natuurlijk verloop dat een aandoening kent het samenvallen van de remedie met het moment dat de wrat vanzelf zou verdwijnen.

Vervolg op blz. 80